

9381

**TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA
ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN
İSTİHDAMA ETKİSİ**

Hülya ÖZGÜR
(Yüksek Lisans Tezi)

Mayıs-1994

R

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN
İSTİHDAMA ETKİSİ

Mayıs-1994

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÇİZELGELER LİSTESİ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERE GENEL BİR BAKIŞ

1. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TANIMI VE DÜNYADA TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.1. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tanımı	4
1.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Dünyada Tarihsel Gelişimi	8
2. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TÜRLERİ	10
3. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ	12
4. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN KURULUŞ NEDENLERİ VE AMAÇLARI	15
4.1. Kuruluş Nedenleri	15
4.2. Amaçları	16

5. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI	18
5.1. Avantajları	18
5.2. Dezavantajları	24
6. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN EKONOMİDEKİ YERİ, ÖNEMİ VE ÇALIŞMA ALANLARI	27
6.1. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Ekonomideki Yeri ve Önemi	27
6.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Çalışma Alanları	30
6.2.1. Ticaret Sektörü	31
6.2.2. Üretim Sektörü	33
6.2.3. Hizmet Sektörü	34

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELER

1. TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EKONOMİDEKİ YERİ	36
1.1. Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tarihsel Gelişimi	36
1.2. Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Ekonomideki Yeri	41

2. TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN KALKINMAYA ETKİSİ	46
2.1. Üretkenlik	49
2.2. Ücretler	51
2.3. Kârlılık	53
2.4. Yatırımlar	54
3. KALKINMA PLANLARINDA KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELER	55
3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	56
3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	56
3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	57
3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	57
3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	58
3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN İSTİHDAMDAKİ PAYI

1. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN İSTİHDAM İÇİNDEKİ YERİ	62
2. TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİNDE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE İSTİHDAM DURUMU	69
3. TÜRKİYE'DE MEVCUT İŞLETME SAYILARINA GÖRE İSTİHDAM DURUMU	71
4. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE ÜCRETLER VE MAAŞ	74

4.1. Küçük İşletmelerde Toplam çalışanlar İçinde	
Ücretlilerin Oranı	78
4.2. Çeşitli Sektörlerde İşletme Büyüklüğüne Göre	
Ücretler	80
4.3. İmalat Sanayiinde İşletme Büyüklüğüne Göre	
Ücretler	82
5. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE	
İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. SONUÇ	90
2. ÖNERİLER	94
KAYNAKÇA	97

ÇİZELGELER LİSTESİ

Tablo 1:	Sektörlere Göre Küçük İşletme Sayısı	41
Tablo 2:	Sektörlere Göre Küçük Firmalarda Çalışan Sayısı	42
Tablo 3:	Türkiye İmalat Sanayiinde Yer Alan İşletmelerin Ölçeklerine Göre 1970-1985 Dönemi Gelişimi	44
Tablo 4:	Ortalama Yıllık Ücret	52
Tablo 5:	Türkiye’de İmalat Sanayindeki İşletmelerin Ölçek Büyüklüklerine Göre İstihdamın Dağılımı	65
Tablo 6:	Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Sektörel Dağılımı	66
Tablo 7:	Türk İmalat Sanayisinde İstihdam Yaratma	69
Tablo 8:	İşyeri sayısına Göre İşletme Büyüklüklerinin Sektörel Dağılımı	72
Tablo 9:	1985 Yılı İtibariyle İmalat Sanayinde İşyerine Göre İstihdamın Dağılımı	74
Tablo 10:	İmalat Sanayinde Çalışmalarda Bulunan İşletmelerde Ortalama Maaş ve Ücretler	76
Tablo 11:	İmalat Sanayinde Çalışmalarda Bulunan İşletmelerde Maaş ve Ücretler	77
Tablo 12:	1-9 İşletme Büyüklüğünde İmalat Sanayii Alt Dalları, Ticaret ve Hizmetler Sektöründe Ücret Karşılığı Çalışanlar ve Toplam Çalışanlar	80
Tablo 13:	Küçük, Orta, Büyük İşletmelerde İmalat, Ticaret ve Hizmetler Sektörlerinde Ortalama Ücretler, 1985	82

Tablo 14:	İmalat Sanayii Alt Sektörlerinde Küçük, Orta, Büyük İşletmelerde Ortalama Ücretler	84
Tablo 15:	Türk İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Kişi Başına Katma Değer ve Kişi Başına Verimlilik Endeksi	88
Tablo 16:	Türk İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Kişi Başına Çıktı ve Kişi Başına Verimlilik Endeksi	89

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmelerin genel durumunu, bu işletmelerin özellik ve niteliklerinin belirlenmesi ve Türkiye istihdamındaki öneminin ortaya çıkartılması amacıyla yapılmıştır.

Araştırma dört bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde öncelikle, küçük ve orta ölçekli işletmelerin tanımı, tarihsel gelişimi, türleri, özellikleri, nedenleri, amaçları gibi genel kavramlara ilişkin kuramsal bilgiler verilmiştir.

Küçük ve orta ölçekli işletme tanımı ülkenin ekonomik yapısına ve gelişme düzeyine göre değişiklikler göstermektedir. Bu işletmelerin önemi 1970’lerde anlaşılacakla birlikte, bu tür işletmeleri belli bir çerçeveye oturtmak gerçekten güç olmuştur. Küçük ve orta ölçekli işletmeler için çok farklı tanımlamalar yapılmakla birlikte son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar OECD tarafından yapılan sınıflandırmaya dayandırılmıştır. Maksimum 20 işçi çalıştıran işyerleri küçük ölçekli işletme, 20-99 arasında işçi çalıştıran işyerleri ise orta ölçekli işletme olarak tanımlanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin amacı ise kâr, topluma hizmet, işletmenin yaşamını sürekli kılmak gibi genel amacıyla birlikte, tüketiciye kaliteli mal ve hizmet sunmak, çalışanlarına iyi ücret vermek, topluma ve devlete hizmet ve istihdamı sürekli kılmak gibi de genel amaçları olmaktadır.

İkinci bölümde küçük ve orta ölçekli işletmelerin Türkiye’deki tarihsel gelişimi, ekonomideki yeri, kalkınmaya etkisi ve kalkınma planlarındaki yeri incelenmiştir.

Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmelerin geçmişi 13.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kısa adı KOSGEB olan, Küçük ve Orta Ölçekli

İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, bu işletmeleri bir çatı altından idare etmekte, onlarla ilgili çeşitli araştırmalar yaparak bu işletmeleri geliştirme çalışmaları yapmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi bu bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. 1970-85 dönemini kapsayan 15 yıllık gelişimi ele aldığımızda, küçük ölçekli işletme sayısındaki %9,8'lik artışa karşın, istihdamında da %40 oranında bir artış olmuştur. Orta ölçekli işletme sayısındaki %58,5 oranındaki artış, bu grubun istihdamının %78,9 artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu iki grubu toplu olarak ele alırsak, küçük ve orta ölçekli işletme sayısının %194, işgücünün ise %64,1 oranında arttığını görmekteyiz.

Üçüncü bölümde ise, ayrıntılı olarak Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdam içindeki rolü, işletme büyüklüklerine göre istihdam durumları, bu işletmelerde ücretler, maaş ve işgücü verimliliği konularını incelemiş bulunmaktayız.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışanların üçte ikisi dokuma ve giyim, gıda ve metal eşya imalatı alanlarında istihdam edilmektedir. Dokuma ve giyim, gıda sektörlerinde ortalama işletme büyüklüğü küçükten büyük ölçekli işletmelere geçildikçe diğer faaliyet alanlarına göre çok hızlı bir artış göstermektedir. Küçük imalattan büyük işletme büyüklüğüne geçildikçe sektörlerin katma değer içindeki göreceli payları da değişmektedir. Dokuma ve giyim payı azalırken, gıda maddeleri imalatının payı artmaktadır. Gıda sektörlerinin toplam katma değer içindeki payı küçük imalatta yüzde 13.4 olurken, büyük ölçekli işletmeler içinde gıdanın payı yüzde 27.7'ye yükselmektedir.

ABSTRACT

This study is prepared to bring up the Turkish small and medium-sized businesses general situation and to determine their characteristics and qualities.

The study consist of four chapters. In the first chapter, general concept such as the definition of small and medium-sized businesses, the historical development, types, characteristics; reasons and purposes of them are given.

The definition of small and medium-sized businesses changes depending on the country's economic structure and development level. Although the importance of there businesses is realized during 1970s, it had been difficult to put them in a particular framework. Though there are many definition of smal and medium-sized businesses, in recent years the studies about these businesses are depended on the classification of OECD. In the classification of OECD, the businesses where 20 laborers works are defined as small businesses and where 20-99 laborers works are defined as medium-sized businesses. The purposes of these businesses are to make profit, to give service to the public, and to survive in the laug-run. Besides these general purposes, there are specific purposes of these businesses such as to render quality products and services, to give a good salary to the laborers, to serve to the public and goverment and to employ some number of laborer.

In the second chapter, the historical development of Turkish smal and medium-sized businesses, their place in the Turkish economy, their effect for the development of Turkey and their place in the development plans are investigated. The history of the Turkish small and medium-sized businesses goes back to thirteen century KOSGEB-The

Organization for the Development and Support Small and Medium Sized Businesses is giving managerial support to these businesses.

Also, the place of small and medium-sized businesses is given in detail in the second chapter. When we consider the 15 years development of these businesses between 1970 and 1985, the number of small businesses increased by 9.8% and the laborers employed in small businesses increased by 40%. During this period, the number of medium-sized businesses increased by 58.5% and the employment rate increased by 78.9%. When two group of businesses is taken together, the number of them increased by 10.4%, the number of the laborers working in these businesses increased by 54.1%.

In the third chapter, the role of Turkish small and medium-sized businesses in employment, the employment situation according to their size, the wages and salaries, and the productivity of the labor are studied.

Two-third of the laborers working in these businesses are employed in the textile clothing, food and metal industry. The size of the businesses in increasing more rapidly when the business becomes to a large company in the textile clothing and food industry. Also, the proportional value-added share of the these industries changes when the share of the textile and clothing industry is decreasing, the share of the food industry is increasing. The value-added share of the food industry among the total is 13.4% in small businesses and is 27.7% in large businesses.

GİRİŞ

Uygarlık tarihinin temeli olan üretim, insan ile doğa arasındaki çatışmadan ortaya çıkan bir olgudur. İnsanoğlu önce ateşi buldu. Sonra usta bir “avcı” oldu, toprağı ekip biçmeyi, hayvanları evcilleştirmeyi öğrendi. Tekerleğı, madencilığı, yazıyı keşfedip uygarlıklar yarattı. Buhar makinasının bulunuşu ile birlikte sanayi devrimi denilen ekonomik süreç başladı. Bu da bilimin sanayiye daha fazla uygulanmasına, teknolojik gelişmelerin doğal kaynaklardan daha çok yararlanılmasına ve seri üretime geçilmesine olanak verdi. ¹

Ancak üretim sistemlerinde görülen teknolojik gelişmeler, iç organizasyonunun daha rasyonel ve etkin yöntemlerle planlanması, standartlaşma, dünya talebindeki hızlı artış, işletmelerde ölçek sorununu gündeme getirmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kabul gören “büyüklüğün sağladığı maliyet tasarrufları” kavramına göre, daha düşük maliyetle üretimi mümkün kılan teknolojiler, büyük ölçeklerde çalışmayı gerekli kıldığı, büyük işletmelerin rekabet üstünlüğü sonucu ise, küçük ve orta ölçekli işletmelerin piyasada tutunamayacakları görüşü hakim oldu. ²

Ancak 1960’lı yıllarda, ürünlerde, beğenilerde ve standartlardaki değişimler ve tüketicinin hızla oluşan yeni talepleri, üretimde esnekliğin önemini arttırmış, bu da küçük ve orta ölçekli işletmelerin dünya ekonomisindeki yerini gözden geçirme gereğini doğurmuştur.

Büyük firmalar dünya ekonomisinde yeni pazarlar ve ürünler oluşturmak yerine mevcut firmaları ele geçirerek büyüme yoluna gitmişlerdir. Maliyetleri çok yüksek olduğu için de yeni teknolojileri sanayiye uyarlamada isteksiz kalmışlardır.

¹ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), s.208-232.

² Kosgeb, **1992 Yılı Faaliyet Raporu**, s.4.

1970'li yılların başında yaşanan petrol bunalımının ardından, dünyada bir ekonomik kriz doğmuş, hammadde maliyetindeki yükselme ve talepteki gerilemeye karşılık büyük firmalar ucuz hammadde ve enerji kaynaklarının kesilmesi ile zorlanmaya başlamış, küçük ve orta ölçekli firmaların esnek yapılarıyla krizi daha kolay atlattıkları görülmüştür.

Bu da eldeki sanayi dokusunun yenilenmesi zorunluluğuna yol açmış ve küçük boyutlu, kısa zamanda seri üretim yapabilen çeşitli ekonomik birimlerin doğuşuna yol açabilen modeller üzerine eğilmeyi gündeme getirmiştir.

1980 yılının başından itibaren ölçek ekonomileri görüşüne alternatif olarak "KÜÇÜK GÜZELDİR" görüşü daha çok kabul görmeye başlamıştır.³

Bugün uluslararası platformda varolabilmenin en önemli şartı, çok büyük, hızla değişen ve gelişen bilim ve teknolojiyi süratle üretim birimlerine yansıtmak, üretim mallarını uygun kalite ve maliyetle piyasaya herkesten önce sunmaktır.

Entegre tesisler olarak kurulan büyük sanayi işletmelerinin, çağımızın bu hızlı temposuna ayak uydurması sınırlı, hatta bazen imkansız olmaktadır. Bu yüzden çağımızda artık büyüklük önemini kaybetmiş, bunun yerine hızlı olanın yavaş olanı yok ettiği ve teknolojilerin küçük firmalar lehine büyük gelişmeler sağladığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler bu dönemde hem entegre sanayinin bir yan sanayisi olarak görev yapmakta, hem de ekonomik dengenin korunmasında büyük rol oynamaktadır.

Günümüzde küçük ve orta ölçekli işletmelerin ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa, Taiwan, Güney Kore gibi gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik önemini sayılarla ifade edersek;

³ Boris Frankel, **Sanayi Sonrası Ütopya**, (İstanbul: Ayrıntı Yay., Çev: K.Durand, 1991, s.21.

Küçük işletmelerin toplam işletmelere oranının %95'in üzerinde, istihdam payının ise %50'yi geçen nispette olduğu görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yatırım payları ise %40'ı aşmaktadır.

Bu alandaki sürece verilebilecek en anlamlı örnek Japonya'dır. Japonya sanayileşme sürecine hızlı kalkınma ve küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeciliği ile girmiştir. Bu işletmelerin Japonya'da istihdam oranı %81.4, yatırım payı %40, üretim payı %52, toplam işletmelere oranı %99.5'dir.⁴

Bu çalışmada da, küçük ve orta ölçekli işletmelerin varlığı yönünden başka ülkelerde az rastlanabilen bir geçmişe sahip olan Türkiye'de, bu işletmelerin istihdama etkisi incelenecektir. Ancak bunu açıklamadan önce küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilgili genel bilgileri vermek gerekmektedir.

⁴ Kosgeb, 1991, Faaliyet Raporu, s.3.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERE GENEL BİR BAKIŞ

1. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TANIMI VE DÜNYADA TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tanımı

Küçük sanayi kavramı, görelî olarak küçük kabul edilen kuruluşlarda yapılan bütün yapım işleri anlamına gelmektedir. Küçük sanayi kavramı, bütün küçük ölçekli yapım sanayii kuruluşlarını içine almaktadır.

Küçük sanayiden anlaşılan büyüklük ölçüsü, ülkenin ekonomik yapısına ve gelişme düzeyine göre değişiklikler göstermektedir. İleri sanayi ülkelerinde küçük ya da orta büyüklükte kabul edilen bir sanayi işletmesi daha az sanayileşmiş, daha küçük bir pazara sahip ülkelerde ise büyük işletme olarak kabul edilebilir. Küçük işletmeler, ülkeler arasında olduğu gibi, aynı ülke içindeki bölgeler arasında da görelî bir anlam taşımaktadır.

Büyük işletme ile küçük işletme arasındaki sınırın belirlenmesi, daha çok, gözetilen amaca bağlı olmaktadır. İşletme büyüklüğü, etkinlikte bulunduğu üretim koluna göre de değişebilir. Çelik sanayiinde küçük sayılabilen işletme, giyim sanayiinde oldukça büyük sayılabilen bir işletmeden birkaç kat büyük olabilir. İşletme büyüklüğünü ölçmek için bir

çok değişik yollar da vardır. (Gayri safi ya da net ürün, fiziksel ya da parasal terimler, çalışan işçi sayısı, vb.). Büyüklük kavramının zamanla da sıkı bir bağlantısı vardır. Ülkenin ekonomik yapıları her gün değişmekte, bugün küçük sayılan işletmeler gelişerek orta ya da büyük işletme tanımını içine girmektedirler. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde küçük sanayi tanımının sık sık değiştirilmesine gereksinme duyulmaktadır. Yine, aynı ülke içinde çeşitli yasaların tanımı da değişik olabilmekte, ayrıca, çeşitli kuruluşlar kendi amaçları için değişik tanım kullanmaktadırlar.⁵

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin 1970'lerde önemi anlaşılma ile birlikte, bu tür işletmeleri belli bir çerçeveye oturtmak gerçekten güç olmuştur. Özellikle firma büyüklükleri ve istihdamları bakımından karşılaştırma yapmak çeşitli zorluklara neden olduğu gibi, bu durum, uluslararası alanda da aynı zorluklara yol açmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, fabrikalardan ticarethanelere ve el sanatları atölyelerine kadar geniş bir yelpazede yapılanarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Gerçekten, incelendiğinde görülmektedir ki, geleneksel yöntemlerle çalışan işletmelerden çağdaş işletmelere, bağımsız işletmelerden yan sanayi işletmelerine, fason imalatçılara, ihracatçılardan, iç pazara yönelik üretim yapanlara kadar oldukça geniş bir alanın içinde yer aldığı görülmektedir.

Bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin özelliklerinden dolayı ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla 1930'lu yıllarda, sanayi sektöründe maksimum 200 işçi istihdam eden işletme küçük işletme olarak sınıflandırılmış, bu tanımlama 1950'li yıllarda da geçerliliğini sürdürmüştür. 1970'li yıllara geldiğimizde ise maksimum 50 işçi çalıştıran işyerleri küçük ölçekli, 50-500 arası istihdama sahip olan

⁵ Tenay Kopal. **Türkiye'nin Kalkınmasında Küçük Sanayinin Katkısı ve Önemi**, (Ankara: Özyurt Matbaası, 1978), s.35-36.

orta ölçekli ve 500'den fazla işçi çalıştıranlar ise büyük ölçekli işletme olarak tanımlanmışlardır.

Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar OECD tarafından yapılan sınıflandırmaya dayandırılmıştır. Maksimum 20 işçi çalıştıran işyerleri küçük ölçekli işletme, 20-99 arasında işçi çalıştıran işyerleri ise orta ölçekli işletme olarak tanımlanmışlardır.⁶

Genellikle bu alandaki çalışmalarda bu tanımlamadan hareket ediliyorsa da bazı ülkelerin küçük ve orta ölçekli işletme tanımını nasıl yaptıklarına bir göz atabiliriz.⁷

Dünyanın en gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerinden biri olan ABD'de, çalıştırılan işçi sayısı 100'den az olan işletmeler, genelde küçük işletme olarak benimsenirken; kimi zaman bu sınır 500 kişiye, hatta-çeşitli örgütsel destek programlarına göre 1500 kişiye kadar çıkabilmektedir.

F.Almanya'da ise, imalat iş kolunda bir küçük işletme, en çok 50 kişi çalıştırmakta ve cirosu 2 milyon DM'yi geçmemektedir. Orta boy bir işletme ise, 50-499 kişi çalıştırmakta ve iş hacmi 2-25 milyon DM arasında değişmektedir. Küçük esnaf ve hizmet sektörü açısından bir küçük işletme, 2 kişiden fazla çalıştırmamakta ve yıllık cirosu 100 bin DM'yi aşmamaktadır. Orta boy bir işletme ise, 3-49 kişi çalıştırmakta, cirosu 100.000-200.000 DM arasında değişmektedir.

Belçika'da, küçük işletmeler için sanayi kolunda en çok 70, ticaret sektöründe ise, 40 işçi sınırı vardır. Ayrıca vergilendirme açısından bir küçük işletmenin yıllık cirosunun 15 milyon Belçika Frankı'nı, bir orta boy işletmenin yıllık cirosunun ise 50 milyon Belçika Frankı'nı aşmaması gerekmektedir.

⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı, AET'de Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler ve Türkiye, Mayıs, 1988.

⁷ Ali Osman Gürbüz, İşçi ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerileri (Yayınlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul: Marmara Üni. Sos.Bil.Enst., 1987), s.71.

Fransa'da küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik donanım kredilerinde ve çeşitli istatistiklerde, bu işletmelerin ölçeklerini sınırlamak üzere 10-500 işçilik bir istihdam dilimi benimsenmektedir. Fransa'da en çok 5 işçi çalıştıran işyerleri "esnaf (zanaatkâr) işletmesi" olarak el sanatları sektörü içinde kabul edilirken, 6-50 işçisi olan yerler küçük işletme, 51-500 işçinin çalıştığı yerler ise orta boy işletme sayılmaktadır.

Dünya'nın sayılı gelişmiş sanayi ülkelerinden Japonya'da ise mevcut kuruluşların %99,2'sini ve toplam istihdamın %72'sini kapsayan küçük ve orta ölçekli işletmeler için, 1963 yılında kabul edilen "Küçük ve Orta İşletmeler Yasası" ile üç ana başlık altında tanımlar getirilmiştir: ⁸

a) KOBİ'ler

aa) İmalat sektörü: 300'den az işçi çalıştıran ya da ödenmiş sermayesi 100 milyon Yen'den (ya da 133.000 dolardan) az olan işletmeler.

ab) Toptan ticaret sektörü: 100'dan az işçi çalıştıran ya da ödenmiş sermayesi 30 milyon Yen'den az olan işletmeler.

ac) Perakende Ticaret ve Hizmetler Sektörü: 50'den az işçi çalıştıran, sermayesi 10 milyon Yen'den az olan işletmeler.

b) Çok küçük işletmeler

ba) İmalat sektörü: 20'den az işçi çalıştıran işletmeler.

bb) Toptan ve perakende ticaret sektörü: 5'den az işçi çalıştıran işletmeler.

c) Cüce işletmeler

ca) İmalat sektörü: 5'den az işçi çalıştıran işletmeler.

cb) Toptan perakende ticaret sektörü: 2'den az işçi çalıştıran işletmeler.

⁸ Gürbüz, s.76.

Güney Kore’de küçük işletmelerin özel bir yeri vardır. Nüfus yoğunluğu görece fazla olan Güney Kore, 1960 yılından bu yana, dışa açık bir kalkınma politikası izlemiştir. Bu nedenle, işgücü yoğun sanayiye ağırlık veren ülke, sermayesi yoğun büyük işletmeler yanında küçük ve orta ölçekli işletmelere de birbirine yakın yaşama ve rekabet şansı tanıyan kalkınma modelini benimsemiştir. Ülkede, işletmelerin büyüklüğü çalıştırılan işçi sayısı ile ölçülürken; küçük işletme tanımına değil, küçük ve orta ölçekli işletme tanımına yer verilmiştir. 1974 yılına kadar en çok 200 işçi çalıştıran üretim biçimi küçük ve orta ölçekli işletme olarak kabul edilirken, bu tarihten sonra söz konusu sınır 300 işçiye çıkarılmıştır.⁹

1.2. Dünyada Tarihsel Gelişimi

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kısa bir geçmişine göz atıldığında, bunların özellikle 1970’lerden sonra önem kazanmış olduğu görülmektedir. Gerçekten, II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda, ülkeler, yok olmuş sanayilerini yeniden oluşturmak ve ekonomisini canlandırmak amacıyla yoğun bir çalışma içine girmiş ve bu arada, gelişen teknoloji ile birlikte büyük ölçekli işletmelerin kurulmasına önem vermiş, kitle üretimi faaliyetlerine girmişlerdir. Dolayısıyla bu yıllarda, kısaca KOBİ olarak “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin” gerek ekonomik ve gerekse sosyal yapı içindeki önemi ikinci plana atılmış ve tüm bunların sonucunda büyük ölçekli kuruluşlar her bakımdan desteklenmiştir.¹⁰

1960’lı yılların sonlarında ise ürünlerde, beğenilerde standartlardaki değişimler ve tüketicinin hızla oluşan yeni talepleri,

⁹ Gürbüz, ss.71-84.

¹⁰ İktisadi Kalkınma Vakfı, AET’de Küçük ve Orta Büyüklükteki..., s.1.

üretimde esnekliğin önemini arttırmış ve bu özelliğe haiz küçük ve orta ölçekli işletmeler lehine bir gelişmenin başladığı izlenmiştir. İlk olarak, büyük firmaların dünya ekonomisinde her zaman yenilikler yaratmada en başarılı firmalar olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır, büyük firmalar yeni pazarlar ve ürünler oluşturmak yerine, mevcut firmaları ellerine geçirerek büyüme yoluna gitmişler, yüksek maliyetinden dolayı yeni teknolojileri sanayiye uyarlama konusunda isteksiz davranmaya başlamışlar ve böylece “ölçek ekonomileri” kavramı önemini kaybetmeye başlamıştır.

1973 petrol bunalımını takiben dünyada bir ekonomik kriz yaşanmış, hammadde maliyetlerindeki yükselme ve talepteki gerilemeye karşılık büyük firmalar ucuz hammadde ve enerji kaynaklarının kesilmesi ile zorlanmaya başlarken küçük ve orta boy firmaların esnek yapıları ile krizi daha kolay atlattıkları görülmüştür.¹¹ Zira, küçük ve orta boy işletmeler daha fazla el emeği, daha az nitelikli eleman ve otomasyon gerektiren sektörlerde rasyonel bir üretim programı uygulamışlar, talebin yüksek gelir esnekliği veya düşük fiyat esnekliği gösterdiği ürünlerin üretiminde yoğunlaşma yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda küçük ve orta ölçekli işletmeler umulanın aksine bir gelişim göstermiş ve büyük sanayi bu ortamda tamamlayıcı bir yapıya bürünmüştür.¹²

Bu kriz, özellikle ABD ve AT kökenli, büyük firmaların gerek iç, gerekse dış piyasada zor duruma düşmelerine yol açmıştır.

Sanayileşme sürecine daha geç girmiş olan Japonya’da ise 2. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan hızlı kalkınma döneminde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri Japon ekonomisinin itici gücü olmuştur. 1960’lı yılların ortalarında başlatılan modernizasyon hareketi ve küçük işletmeler tarafından üretilen ürünlerin çeşitlendirilmesi çalışmaları, bunların gelişmelerine çok büyük katkıda bulunmuştur. 1973’lere

¹¹ KOSGEB, Faaliyet Raporu, 1992, s.1.

¹² İktisadi Kalkınma Vakfı, AET’de ..., s.2.

gelindiğinde, büyük sanayinin yan sanayii olarak yerini belirlemiş olan küçük ve orta ölçekli işletmeler gerek hükümetin aldığı tedbirler ve gerekse esnek yapıları gereği ekonomik dengenin korunmasında büyük rol oynamıştır.

Japonya'da küçük ve orta ölçekli işletmeler birbirinden bağımsız olarak kurulmuş olmakla birlikte, yapı içindeki yerleri, herhangi bir sipariş veren ana firmaya üretim yapan yavru firma olmak biçimindedir. Bu sistem kendi içinde ana firmaların yavru firmalara rehberlik etmesi, gerektiğinde finansal yardım sağlanması avantajlarını da beraberinde taşımaktadır. Yine bu sistem içinde tam zamanlı, kaliteli ve düşük maliyetli üretim mümkün olmakta, karşılıklı güven ve bağlılık anlayışı geliştirilebilmektedir. Japonya'daki bu gelişmelerin de etkisi ile dört kaplan olarak adlandırılan Güney Kore, Hong Kong, Taiwan ve Singapur'un da rekabete girmesi dikkatlerin 1970'li yılların ortalarından itibaren küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelmesine neden olmuştur.

Dünyada zaman zaman ortaya çıkan ekonomik krizlere, uluslararası dengeleri değiştiren durumlara karşı, gelişen ve kalkınan ekonomiler için temel çözümlerden birisi de küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerini desteklemek ve güçlendirmektir.¹³

2. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TÜRLERİ

Küçük ve orta ölçekli işletmeler değişik şekilde sınıflanabilir. Büyüklük, kuruluş yeri, üretim araçları, faaliyet konusu, mamul ve yapılan hizmet türü, hukuki şekil bunlar arasında sayılabilir.¹⁴

¹³ KOSGEB, Faaliyet Raporu, 1991, s.1.

¹⁴ Şan Öz-Alp, **Küçük İşletmeler**, (Eskişehir: EİTİA Yayını, 1971), s.55.

“Küçük işletmelerin idaresi” küçük işletmeleri aşağıdaki ayırma tutmuştur.

- Perakendeci
- Hizmet
- İnşaat
- Taşıma
- Toptancı
- Üretim

1968 yılında “Küçük Sanayi Tahmini” adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmada küçük işletmeler 32 sektöre ayrılmıştır. Bu kadar çok küçük işletme türünün olması, konunun önemini arttırdığı gibi gerekli yardımın yapılabilmesi için sektörlere göre gruplandırılmalarını zorunlu kılmaktadır.

Tüm küçük işletmeleri içine alan ayırım çalışmaları yalnız ülkelere özgü değildir. Uluslararası istatistiklerin de karşılaştırılabilmesi için bu tür sınıflamaya gerek vardır. ¹⁵ Bu amaçla 1948 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu tarafından bütün ekonomik faaliyetleri içine alan “Uluslararası Standart Sanayi Tasnifi ve İndeksleri” hazırlanmıştır. Geniş araştırmalar ve hemen her ülkede önem taşıyan ekonomik faaliyet kollarını temsil eden kuruluşların yardımıyla bu sanayii sınıfları tesbit edilmiştir. Bu standartların, memleketlerin iç ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılaması için temel grupları yan gruplara bölme imkanı da açık tutulmuştur. Bu şekilde bütün ülkelerin istatistiklerde uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılacak bir yol izlemeleri sağlanmış olmaktadır. Ekonomik faaliyetlere ait bütün alan dokuz bölüme ayrılmıştır. Her bölümde ayrıca 10 yan bölüm bulunmaktadır. Bu sınıflamada yer alan bölümler şunlardır:

1-Tarım, ormancılık ve balıkçılık

¹⁵ Ali Ceylan, **Küçük İşletmelerin Finansal Yönetim ve Bursa Bölgesinde Bir Uygulama**, (Bursa: BİTİA Yayınları, 1982), s.7.

- 2-Madencilik ve taş ocakçılığı
- 3-İmalat sanayi
- 4-İnşaat
- 5-Elektrik, havagazı ve sağlık hizmetleri
- 6-Ticaret
- 7-Ulaştırma, depolama ve haberleşme
- 8-Hizmetler
- 9-İyi tanımlanamayan faaliyetler ¹⁶

3-KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN ÖZELLİKLERİ

Yalnız küçük işletmelerde görülen ve büyük işletmelere kıyasla bir üstünlük sağlayan belirli bazı özellikler vardır. Bazılarını üç ana grupta toplamak mümkündür. ¹⁷

1-Bağımsızlık veya dışarıdan herhangi bir kontrolün bulunmayışı genellikle bütün küçük işletmelerde bulunduğu varsayılan bir özelliktir. Uygulamada bunun bir çok problemler ortaya koyduğu ileri sürülürse de en fazla değer verilen ve aranan bir özelliktir. Bazı durumlarda, ilgili kişiler, kuruluşlar ve kredi kurumları işletmeye müdahale edebilecekleri için bağımsızlığını tam olarak tanımlaması güçtür. Bununla beraber, bağımsızlığı “herhangi bir dış etkinin altında ve güdümünde olmaksızın, her yönden insiyatifi kendi elinde bulundurma durumudur” diye tanımlayabiliriz.

2-Başka bir alternatif bulunmadığından girilen bir tek iş de olsa, her çeşit iş müteşebbisliğin, tehlikeye atılmanın, maceranın ve öncülüğün birer örneğidir.

¹⁶ Öz-Alp, Küçük İşletmeler, s.58.

¹⁷ A.g.k., s.61.

3-Küçük işletmelerin bir çoğunda mali faktörlerin dışında kişisel faktörler de rol oynar. Öteki alternatiflerin arasında müteşebbisin doğum bölgesinde iş tutma arzusu, yeni bir işe atılmada dikkate alınan önemli bir faktördür. Bunun dışında müteşebbisin yaşı, sağlığı, yahut ailesine yakın olma, zevklerini, alışkanlıklarını devam ettirme isteği kendi başına iş sahibi olmak için önemli sebeplerdir.

Bu üç temel özelliğin dışında, küçük işletmeye üstünlük sağlayan bazı yan özellikler de vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: ¹⁸

1-Talepte meydana gelen değişiklikler, farklı modellere duyulan sınırlı talep ve üretim tekniklerindeki hızlı gelişmeler nedeniyle esnek olabilme küçük işletmelere bir üstünlük sağlar. Sabit varlıklar sınırlı olduğu için, küçük işletmeler bir tip mamulden veya hizmetten diğerine kolaylıkla koyabilirler. Küçük işletmenin başında bulunan kimse, pazarın talep durumuna göre plan ve programlarını kısa sürede ve az masrafla değiştirebilir.

2-Daha önce bilinmeyen bir mamul veya hizmetin piyasa yönünden uygun olup olmadığını anlamak ve böyle bir işi yapmak için sahip olunan yetenekleri ölçmede küçük işletmeler dinamik bir rol oynar.

3-Bazı durumlarda, el işçiliği veya bir işle bizzat meşgul olma gereklidir. Buna örnek olarak güzellik salonlarını, berberleri, radyo ve buzdolabı tamirciliğini gösterebiliriz. Küçük işletmeler bu tür işlerde üstün durumdadırlar.

4-Küçük işletmeler kitle halinde imalatta şart olan planlama ve koordinasyon gibi zaman alıcı unsurlardan uzaktırlar. Az masrafla üretim metodlarında değişiklik yapabilirler.

5-Hammaddelerin veya mamulün çabuk bozulur cinsten olduğu durumlarda -süt mamülleri, bazı yiyecek maddeleri gibi- bölgesel küçük işletmeler önem kazanır.

¹⁸ Öz-Alp, s.62-63.

6-Pazarın sınırlı olduğu durumlarda küçük işletmeler başarılı olur.

7-Yüksek gelirli, zevkine düşkün kimselerin özel hizmet ve mallara karşı duydukları talep artmaktadır. Birçok malın kitle halinde imal edildiği bir dünyada farklı bir mamule sahip olma, kendine uygun bir malı sipariş verebilme ancak küçük işletmeler sayesinde mümkün olabilir.

8-Büyük işletmelerde, alıcılara veya çalışanlara eşit davranma prensibi ön planda olduğu için davranışları tayin etmek ve bu davranışları denetlemek zorunludur. Bir dereceye kadar standart davranışa ve faaliyetlerin kişisel unsurlardan sıyrılmasına yol açar. Alıcılarla ve satıcılarla bizzat meşgul olma küçük işletmelerin başta gelen üstünlüklerinden biridir.

Sanayi Bakanlığının, "Küçük Sanatlar Dairesini Tanıtma Muhtırası"nda küçük sanayinin belli başlı özellikleri başka bir açıdan ele alınarak şu şekilde sıralanmaktadır:

1-Küçük sanat faaliyetleri nispeten az sermayeye daha çok el emeğine ihtiyaç gösterirler.

2-Küçük sanayi işletmeleri ölçülü veya kısıtlı talep ile de yetinebilirler. Bu sebeple tüketim merkezlerine yönelmek zorunda değillerdir.

3-Bu tür işletmelerde, vasıflı ve vasıfsız işçiler, hatta işçiler ile patron arasında önemli bir fark yoktur.

4-Küçük sanayi grubu toplumda yoğun bir orta sınıf meydana getirerek, alt ve üst sınıf arasında denge sağlarlar. Orta sınıfın kuvvetli olması, sosyal ve iktisadi dalgalanmalardan meydana gelen zararları en az seviyeye indirir. ¹⁹

¹⁹ Öz-Alp, Küçük işletmeler, s.61; Ceylan, s.7-10.

4-KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN KURULUŞ NEDENLERİ VE AMAÇLARI

4.1. Kuruluş Nedenleri

İşletme kurmanın çeşitli nedenleri vardır. Küçük işletmeler içinde olan bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1-Bağımsızlık isteği. Kuşkusuz bir kimsenin kendi adına bir işletme kurup çalıştırmak isteğinin en güçlü nedeni, o kimsenin kendi kendinin patronu olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

2-Miras. Çok kere, bir kişi tarafından kurulmuş bir işletmeye o işletmeyi kuranın çocukları veya akrabaları tamamen veya kısmen sahip olabilmektedir. Ana-babalar oğullarının veya damatlarının aile işletmesini kendilerinden sonra yürüteceklerini düşünmektedirler.

3-Kazanç isteği. Küçük işletme kurmanın en önemli özelliklerinden birisi de kâr etme isteği olmaktadır. Girişimci bağımsız olma veya kendine iş temin etme nedenlerinin yanında, bir işe kâr elde edeceğini düşünerek yatırım yapmaktadır.

4-Sosyal saygınlık. Küçük işletme kurmanın bir nedeni de kişinin toplumdaki göreceğini umduğu saygı olmaktadır. Toplumunun bir işyeri sahibi olarak kendisine göstereceği yakınlık, kişinin bazı toplumsal gereksinimlerini doyurabilmektedir. Öte yandan küçük işletmeler girişimcilere büyük işletmelerden daha çok tatmin verebilmektedir.

5-Başka fırsatların yokluğu. Bazı insanlar, isteklerine uygun iş bulmayı başaramayabilirler. Bu durum, ya genel iktisadi güçlükler, ya başka bir yere gitmeyi istememe, ya da belli bir yaşa gelmiş olma gibi kişisel faktörler nedeniyle ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumla

karşılaşan bir insanın hayatını kazanmak için başvuracağı tek yol kendi adına küçük bir işletme kurup, çalıştırmak olabilmektedir.

6-Girişimcilerin bir başka amacı, kendine eş veya çocuklarına bir iş temin etmek arzusu olabilmektedir. Gerçekten küçük işletme kurmanın en önemli nedenlerinden birisi de girişimcinin bir iş sahibi olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

7-Sermayenin daha büyük bir işletme kurmaya olanak vermemesi. Bilindiği gibi küçük işletmelerin çoğu tek şahıs işletmesi olmaktadır. Genellikle satışları ve sermayeleri büyük işletmelere göre sınırlı olmaktadır. Bu nedenle büyük bir işletmeyi kurmaya sermayesi yetmeyen girişimci küçük işletme kurmaktadır.

8-Mesleğini değerlendirme veya daha çok kazanma isteği. Özellikle ülkemizde mesleğinden anlayan işgören kendi başına bir iş kurmaya daha çok kazanmaya çalışmaktadır.

9-Gelecekte zengin olma arzusu. Birçok küçük girişimcinin rüyası, gelecekte işletmelerinin başarıya ulaştırmak ve çok zengin olmaktır. Bugünün büyük işletmelerinin çoğu geçmişin küçük işletmeleridir.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenler, belli başlı küçük işletme kurma nedenleri olmaktadır. Bunun dışında bazı nedenlerin de olabileceği söylenebilir. Bir genelleme yapmak gerekirse; küçük girişimci işe sermayesini, enerjisini ve fikirlerini bağlayan, buna karşılık işten kâr ve kişisel doyum gibi beklentileri olan kişidir denilebilmektedir. ²⁰

4.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Amaçları

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin amaçları, genel amaçlar ve özel amaçlar diye ikiye ayrılır.

²⁰ I. Cemalcılar, D.Bayar, İ.Aşkun, Ş.Öz-Alp, **İşletmecilik Bilgisi**, (Eskişehir: Ana. Üni. Yayını, 1989), s.37-38; Ceylan, ss.5-9.

a) Genel Amaçlar

Küçük işletmelerin başlıca genel amaçları şunlardır:

1-Kâr

2-Topluma hizmet

3-İşletmenin yaşamını sürekli kılma.

Bu amaçların öncelik sırası işletme sahibine göre değişmektedir. Amaçlardan birini temel amaç olarak seçmek zorunda kaldığında, sözgelisi kârı amaç olarak seçtiğinde, bu amaca ulaşabilmek için diğer amaçlarda söz konusu olmaktadır. Bu görüş işletmelerin hemen hepsinin sahiplerine kâr sağlamak için kurulduğu varsayımına dayanmaktadır. Ama, kapitalist ekonomilerde bile devlet ekonomiyeye karıştığına göre, işletmelerin, topluma hizmet sağlamaksızın kâr sağlamaları ve özellikle, uzun süre hayatta kalmaları beklenmemektedir. Topluma hizmetin temel amaç olduğunu savunanlara göre, küçük işletmeler insanların istedikleri malları ve hizmetleri sağlıyor ve bunu akla uygun ölçüde bir verimlilikte yapıyorlarsa, kâr etme ve işletmenin yaşamının sürekliliği kendiliğinden bunu izleyecektir. Bazı kişiler de işletmenin yaşamını sürekli kılmanın temel amaç olduğuna inanmaktadırlar ve topluma hizmet etmeyen bir işletmenin yaşamayacağını söylemektedirler. Bu görüşe göre, küçük işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için kârın normal olması gerekmektedir.

b) Özel Amaçlar

Küçük işletmelerin özel amaçları da aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

1-Sürekli olarak tüketicilere daha iyi kaliteli mal ve hizmet sunmak, ya da ucuza mal edip ucuza satmak. Bu tür faaliyetler kâr elde etmek için çok önemli olmaktadır.

2-İşletmelerle çalışanlara iyi ücret vermek. Genellikle küçük işletmelerde, işletme sahibi ile çalışanlar arasındaki ilişki daha yakın ve

samimiyete dayanması dolayısıyla işletme sahipleri, çalışanlarına daha iyi ücret ödemek istemektedirler.

3-Topluma ve devlete hizmet. Hizmet toplumun bazı özel isteklerini doyurma biçiminde olabilmekte veya harp araçları imali yolunda devlete hizmet olabilmektedir.

4-İşletmede çalışmayı (istihdamı) sürekli kılmak. Bu durum kuşkusuz, çalışanlar bakımından istenen bir durum olmaktadır. Ayrıca, işletme masraflarının azalmasına da neden olmaktadır. İşgücü ücretleri pahalı olmaktadır. ²¹

5-KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

5.1. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Avantajları

Gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ekonomilerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemli bir yeri vardır. Büyüyen ekonomilerde gelir ve nüfus artışı gibi faktörler küçük ve orta ölçekli ekonomiler için yeni olanaklar hazırlamaktadırlar. ²² Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özellikle büyük ölçekli işletmeler karşısındaki avantajlı yönlerini ve sonuçta ülke ekonomisi için önemli yararlarını şöyle sıralayabiliriz;²³

1-Tüketici Tercihlerine Daha Esnek Bir Yaklaşım

Talepte meydana gelen değişiklikler, farklı modellere duyulan sınırlı talep ve üretim tekniklerindeki hızlı gelişmeler nedeniyle esnek olabilme küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir avantajı olmaktadır. Değişmez

²¹ Cemalcılar ve diğerleri, s.84.

²² A.g.k., ss.11-14.

²³ Ceylan, s.11.

varlıklar sınırlı olduğu için, küçük ve orta ölçekli işletmeler bir mamulden diğerine kolaylıkla kayabilirler.²⁴

2-Çalışanlarla Daha Yakın İlişki

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde girişimcilerin çoğu işçilerle birlikte çalıştıklarından işçilerle ilişkilerini arkadaşça geliştirmek ve devam ettirmek olanağına sahiptirler. Çünkü, işçi ile girişimci arasında dolaysız bir ilişki vardır. Bunun sonucu olarak iki tarafın birbirini anlaması kolaylaşmaktadır. Sonuç olarak toplu sözleşme, grev, işi yavaşlatma gibi üretim seviyesini düşürücü toplu işçi eylemleri büyük işletmelere göre yok denecek kadar az olmaktadır.²⁵

3-Daha Yüksek Oranda İstihdama Katkı

Küçük ve orta boy firmalarda bir kişi istihdam etmek için gerekli olan yatırım harcaması büyük firmalara oranla, 1/3 kadar az olduğundan, küçük ve orta boy firmaların desteklenmesi aynı zamanda ülkedeki işsizliğin azaltılması anlamına gelmektedir.²⁶

Sermayenin gelişmekte olan ülkelerde kıt olması, büyük ve ileri teknolojiye dayalı işletmelerin kurulmasına pek fazla olanak vermemektedir. Ayrıca büyük işletmeler işsizlik sorununa bir çözüm getirememişlerdir. Belirtilen nedenlerden dolayı, az sermaye ve çok işgücü istihdam edebilen -emek yoğun- küçük ve orta ölçekli işletmeler büyük işletmelere göre çok daha fazla işçi istihdam edebilmektedir.²⁷

Öte yandan küçük ve orta ölçekli firmalar, teknik ve mesleki personelin eğitildikleri ilk yer olmaları ve bu elemanların daha sonra kalifiye olarak diğer firmalara ve özellikle büyük boy firmalara gitmeleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomiye olan diğer bir katkısı olmaktadır. Ek olarak küçük ve orta boy işletmelerde sakat, emekli ya da

²⁴ Atilla Bağrıaçık. *Dışa Açılma Sürecinde Küçük ve Orta Boy Firmalar*, (İstanbul: Edebiyat Fak. Yay., 1989), s.13.

²⁵ Ceylan, s.12.

²⁶ Bağrıaçık, s.17.

²⁷ Ceylan, s.13.

ikinci iş arayanlar da istihdam olanağı da bulabildiğinden, bu firmaların sosyal politika bakımından da önemini ortaya çıkarmaktadır. ²⁸

4-Pazar Araştırmasının Daha Kolay Yapılabilmesi

Daha önce bilinmeyen bir malın veya hizmetin pazar yönünden uygun olup olmadığını anlama ve böyle bir işi yapmak için sahip olunan yetenekleri ölçmede küçük işletmeler dinamik bir rol oynarlar. ²⁹

5-Yeniliklere Daha Yatkın Olunması

Büyük boy firmalara göre, küçük ve orta boy firmaların her düzeyde müşteriye daha yakın olmaları, onların müşteri sorunlarını daha kolay anlamalarına ve buna bağlı olarak hemen pazarlanabilir teknik yeniliklerde bulunabilmelerine yol açar

Teknik yenilikler alanında başarısızlığa uğrayan firmaların temel nedeni, önceden firma ihtiyaçlarına göre belirlenmiş tasarıma sadık kalınarak müşteri tercihlerinin dikkate alınmaması, onlarla her düzeyde yeterli ilişkinin kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bakımdan küçük ve orta ölçekli işletmelerin her düzeyde müşteriye daha yakın olmaları, onların daha yüksek oranda teknik yenilikte bulunmalarına yol açmaktadır. Oysa, çoğunlukla merkezi yönetimi benimseyen büyük boy işletmelerin, taleplere cevap vermeleri, dolayısıyla piyasaya anında uymaları, oldukça güç olmaktadır.

6-Teknik Yeniliklerde Daha Fazla Verimlilik

Küçük ve orta ölçekli işletmeler aynı parasal harcama ile büyük firmalara oranla daha fazla teknik yeniliklerde bulunabilmektedirler. Nitekim bu konuda "American National Science Foundation"ın konuya ilişkin araştırmasına göre, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde harcanan her dolar için küçük firmalar, orta boy firmalara oranla dört kat, büyük boy firmalara oranla yirmi dört kat daha fazla yenilik üretmektedirler. Çünkü bu firmalar, büyük boy firmalar gibi yıllarca

²⁸ Bağrıaçık, s.17.

²⁹ Cemalcılar ve Diğerleri, s.84.

süren ve sonucu önceden kestirelemeyen araştırma projelerini birçok teknik personelle sürdürme yerine, az personelle kısa sürede pazarda değerlendirilebilir nitelikte yenilik ve değişiklikler yaparak, müşteriye sunabilmektedirler. Teknik yenilik faaliyetinde bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerin genelde temel yaklaşımları “biraz dene, biraz sat, biraz daha dene, biraz daha sat” biçiminde olmaktadır.

Öte yandan her bakımdan büyük boy firmaların tamamlayıcısı ve yardımcısı olabilen küçük ve orta ölçekli işletmeler, teknik alandaki düşünce ve uygulamaları ilk defa ortaya koyarak bunları, daha da geliştirmek ve işlenmek üzere büyük boy firmalara sunabilmektedirler.

7-Üretimdeki Boşlukların Hızla Doldurulması

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışanlar, genellikle işletmenin temel işlevlerini yapıp öğrendiklerinden, herhangi bir elemanın eksikliği halinde, diğer yetişmiş elemanlar hızla bu eksikliğin giderilmesine çalışarak, üretimde kesinti olmasını önlerler. Bu firmalarda çalışanlar öyle bir sorumluluk duygusu içinde bulunurlar ki, işyerinde sorunlar oluştuğunda, herkes bu sorunlara sahip çıkabilmekte, başarı olduğunda ise, sorun çözenin ve yaratıcılığın teşvik edilmesi için, çeşitli araçlarla başarı, ilgili kişiye mal edilmektedir.

8-Daha Az Kurmay ve Bürokrasi

Yapılan uygulamalı çalışmalara göre işyerlerinde istihdam edilen kurmay sayısı arttıkça verimlilik düşmektedir. Üretim hattı ile ilişki içinde bulunmayan, elle üretilen mala hiç denememiş olan ve fildişi kulelerde çözümler arayan kurmay ya da kurmay grubunun aldığı kararlar yanlış çıkabilmekte, işleri daha da zorlaştırabilmektedir. Küçük ve orta boy firmalarda, genelde kararlar üretim hattında çalışanlarla birlikte verilip, uygulamaya konulduğundan, sonuç olarak başarı oranı da yükselebilmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde ya hiç ya da optimal ölçüde kurmay bulunması ve bürokrasinin aza indirilmesi firma verimliliğini ve piyasa başarısını yükseltebilmektedir. Öte yandan büyük boy firmalara oranla, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yönetim giderlerinin daha az olması, maliyetleri aşağıya çekebilmektedir.

9-Ferdi Tasarrufların Teşvik Edilmesi

Büyük boy firmalara oranla, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kaynak temininde yabancı kaynak yerine öz sermayeye başvurmaları ve işlerini büyütmeleri için öz kaynaklarını arttırma durumunda kalmaları, bu firmaların üretim sonucu elde edilen net kârların da tüketim yerine yatırım harcamalarına gitmelerine yol açmaktadır. Bu bakımdan ulusal ekonomi içinde tasarruf ve dolayısıyla yatırım oranları yükselmekte, üretim ve istihdam seviyesi de yukarıya çekilebilmektedir.

10-Büyük Firmalara Yönelik Olumlu Etkiler

Günümüz ekonomik yaşantısının temel gerçeklerinden biri de hiç kuşkusuz küçük büyük farkı gözetmeden, bütün firmalar arasındaki bağımlılıktır. Çoğu ülkelerde, birçok küçük ve orta ölçekli işletme, büyük boy işletmelerin yan sanayisi ya da taşaronu durumundadır.

Büyük boy firmaların yan sanayii ile işbirliği eğilimi, diğer ülkelere göre Japonya'da daha üst düzeydedir. Bu ülkede yan sanayiler, ana sanayinin gelişmesi ve başarısı için, vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Üretim sürecindeki aşamaların sayısı anlamına gelen "üretim derinliği"nin Japonya'da daha düşük düzeyde olması; firmalar arası işbölümü, işbirliği ve uzmanlaşmayı teşvik etmekte, ana firmanın daha az stok bulundurmasına ve piyasa gelişmesi karşısında daha esnek davranmasına yol açabilmektedir.

Öte yandan büyük firmalar da dahil, tüm kuruluşların ve nihai tüketicilerin servis, bakım, tamir gibi hizmetlerin hemen hemen tamamı küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından karşılanmaktadır.

11-Rekabetin Teşvik Edilmesi

Mal ve hizmet piyasalarında monopol ve oligopol piyasa koşullarının egemen olması halinde, belirlenen fiyatlar, rekabet piyasası koşullarına göre belirlenen fiyatlardan daha yüksek olmakta, üretim düzeyi daha düşük gerçekleşmekte, kalitenin iyileştirilmesi, teknik yeniliklere başvurulması gibi hususlara yeterince ilgi gösterilmemektedir. Monopolcü ve oligopolcü eğilimler nedeniyle piyasaya yeni rakiplerin girmesi engellenerek, iş hayatındaki canlılık ve motivasyon yok edilmektedir.

Bu bakımdan mal ve hizmet piyasalarında rekabet piyasası koşulları mevcut değilse, işleyebilir bir piyasa sisteminden söz edebilmek mümkün değildir. Bu açıdan, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenerek, ekonomideki ağırlıklarının artması mal ve hizmet piyasalarındaki gerek tek, gerekse grup halindeki monopolleşmeyi engellerken piyasa ekonomisinin kendisinden beklenen biçimde işlemesine de yardımcı olmaktadır.

12-Bölgelerarası Dengeli Büyümeye Katkısı

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ve bu işletmeler içinde özellikle sanayii işletmelerinin kurulması ve genişletilmesi için, büyük boy işletmelere oranla daha az sermaye kaynağına ve daha düşük düzeydeki teknolojinin kullanılmasına gerek duyulduğundan bu firmaların ülke içinde birçok bölgeye yayılmaları söz konusu olabilmektedir. Küçük ve orta ölçekli sanayii işletmelerinin faaliyet gösterdikleri yörede bölgenin ihtiyacını ve girdilerini dikkate alarak modern teknolojiler yerine, ara teknolojileri kullanmaları, hem bölgenin kalkınmasına, hem de çevrenin korunmasına yardımcı olmaktadır.³⁰

³⁰ Bağrıaçık, s.19.

5.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Dezavantajları ³¹

1-Tek Başına Olmak

Küçük işletmelerin fonksiyonel yönetim biçimine sahip olabilme olanakları oldukça sınırlıdır. Konularında uzmanlaşmış yöneticilerin bulunmaması çoğu küçük ve orta ölçekli işletmelerin ortak niteliğidir. Bu nitelik onların yönetimlerinde çok önemli bir sorun oluşturur. Başlangıçta işletme oldukça küçük olduğunda, girişimci işletme fonksiyonlarına ilişkin tüm görevleri yardımcıya pek gereksinme duymadan yerine getirebilir. Ancak, büyümeyle birlikte, girişimci tek başına bu görevleri gereğince yerine getiremez veya getirmede güçlüklerle karşılaşır. Kısıtlı zamanı içerisinde tüm işleri tek başına yapmaya çalışan girişimci çoğu zaman bunda başarılı olamaz. İşletme fonksiyonlarını yerine getirmede güçlüklerle karşılaşan işletme sahibi, uzman kişileri işletmesinde çalıştırmada istekli olabilir. Ancak, bu durumda da, çoğu kez, işletmenin büyüklüğü ve kazancı profesyonel bir yöneticinin işletmede istihdam edilmesini ekonomik kılmaz.

2-Yetenekli İşgücü Sağlayamamak

Yetenekli ve kalifiye işgücü sağlamak küçük ve orta ölçekli işletmelerin en önemli sorunları arasında yer alır. Değişik faktörler onların personel sağlamada karşılaştıkları güçlüklerde etkili olur. Büyük işletmelerin ödedikleri ücrete ve sosyal haklara eşit bir geliri küçük ve orta ölçekli işletmeler genellikle kendi personeline sağlayamaz. Büyük işletmelerde çalışmanın sağladığı güven ve prestij kişilerin bu tür işletmelerde çalışmayı tercih etmelerinde etkili olan başka bir faktördür.

³¹ Oktay Alpugan, **Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi**, (Trabzon: KTÜ Basımevi, 1988), s.33; Ertan Toskay, "AET Ülkelerinde Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüsleri ile İlgili Gelişmeler" içinde; **MPM Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri**, 1973, s.234; Bağrıaçık, ss.20-25; **MPM Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri**, 1973, s.235.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler üst yönetimde görevlendirmek amacıyla yönetici bulmak konusunda da güçlüklerle karşılaşır. Özellikle, konjonktürün olumlu gelişmeler gösterdiği durumlarda, onlar yetenekli yöneticileri çalıştırabilmek konusunda büyük işletmelerle rekabet etmek zorundadırlar.

3-Teknoloji ve Bilgi Akımı

Küçük ve orta ölçekli işletmeler teknolojik alanda meydana gelen yenilikleri uygulama yönünden yetersiz bulmaktadır. Nispi olarak küçük sayılabilecek bir sermaye ile çalışan bu işletmelerin, teknolojik yeniliklerin gerisinde kalmaları normal karşılanmaktadır.

Ancak bu sonucu etkileyen etmenlerin biriside bilgi akımıdır. Bir yandan ilgili firmalara piyasadan gerekli olan veriler hızlı, doğru, açık ve zamanında gelebilmeli, diğer yandan da bu veriler işlenip, firma için değerlendirilebilmelidir. Ancak uygulamada gözlemlendiği üzere, bazı küçük ve orta ölçekli işletmeler için söz konusu bilgilerin yeterli ölçüde ve zamanında sağlanamaması yanında, bu tür verilere karşı duyarlı olmadığı ve bilginin önemli bir üretim girdisi olarak değerlendirilmediği gözlenmiştir.

4-Pazarlama

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, pazar büyüdükçe, pazarlama konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü bu pazarda nispeten sınırlı olan üretimin yine sınırlı olanaklarla tanıtılması ve pazarlanması oldukça güç olmaktadır. İşletmenin başarısı ve büyümesi için gerekli olan tüm işletme faaliyetlerinin optimal ölçüde biraraya getirilmesi konusu, ihmal edilmektedir. Üretilecek mallar için gerekli hedef pazar ya da pazar bölümlerinin belirlenmesi, müşteri ya da tüketici tercihlerinin bu bölümlerde saptanması, numune ve dizayn çalışmalarının yapılması sipariş almak için yalnızca müşterilerin gelmesini beklemeden, ayrıca müşterilerin faaliyette bulunduğu piyasalara da gidilmesi, kalite-kontrol, ambalaj, zamanında yükleme gibi, pazarlama çalışmalarına verilen

önem yetersiz kaldığından küçük ve orta ölçekli işletmeler için bir dezavantaj oluşturmaktadır.

5-Bağımsız Hareket Edememe

Küçük ve orta ölçekli işletmeler bazı kesimlerde bağımsızlığını kolayca kaybederler. Eğer işletme bir ara malı üretiyor ve üretiminin büyük kısmını bir firmaya satıyorsa, küçük ve orta ölçekli işletme zamanla büyük firmaya bağlı hale gelerek bağımsız hareket etme yetenek ve olanaklarını yitirebilir. Bu ise küçük ve orta ölçekli işletme için arzulanan bir durumdur.

6-Finansman

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin sermaye yapısının büyük boy firmalarınkine oranla daha sağlıklı olduğu görüşü, pek gerçeği yansıtmaz. Finansman bakımından küçük ve orta ölçekli işletmeler ile büyük boy firmalar arasındaki temel farklılık, sermaye piyasasına giriş olanağının mevcut olup olmaması ile yatırımın yapılacağı zamanda yeterli kaynağın sağlanıp sağlanamaması hususudur. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin sermaye piyasasından kaynak temin edebilmeleri için, kaynak verenlere karşı teminat göstermesi gerekmektedir. Ancak, kendi öz kaynakları, teminat vermeye yetmediği ve bu bakımdan kaynak verenlere yeterli güvence sağlayamadıkları için, dış kaynak bulmaları güçleşmektedir. Sermaye piyasasından yetersiz kaynak temini yanında, banka kredilerinden yararlanma konusunda da, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gerekli teminatı veremedikleri için, dış kaynak bulmaları da bu bakımdan sınırlı olmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle, yeterli kaynak bulamayan küçük ve orta ölçekli işletmeler, gayri resmi piyasalara yönelmekte, ancak bu tür borçlanmanın maliyetinin banka ve diğer resmi kuruluşların maliyetine oranla oldukça yüksek olması, genelde, bu tür işletmeleri daha da zor duruma düşürebilmektedir.

7-Fiyat Rekabeti

Birçok iş kolunda, özellikle sanayii sektöründeki iş kollarında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin birim maliyetleri büyük rakiplerine oranla daha yüksektir. Endüstri işletmelerinde daha ayrıntılı iş bölümüne gidildikçe emeğin verimi artmakta, buna bağlı olarak da birim işçilik giderleri azalmaktadır. Makinalaşma ve ayrıntılı iş bölümü ise daha çok yığın üretime özgü bir niteliktedir. Bunun yanı sıra, yığın üretimde bulunan işletmeler büyük miktarlarda alımlarda bulduklarından daha kaliteli materyali, daha düşük fiyatla, satın alabilmektedirler. Bu durum, materyalin verimini arttırdığı gibi, birim maliyet giderlerini de azaltmaktadır.

6. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN EKONOMİDEKİ YERİ, ÖNEMİ VE ÇALIŞMA ALANLARI

6.1. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Ekonomideki Yeri ve Önemi

Dünya ekonomisinin dinamik bir gelişme gösterdiği 1950-60 yılları arasında “büyük güzeldir” felsefesi egemendir; hem batının kapitalist ülkelerinde, hem de sosyalist ülkelerde büyük üretim komplekslerinin kurulmasına özen gösterilmektedir. Daha sonraki dönemlerde, uluslararası platformda işsizlik sorunu ağırlığını hissettirince, işgücü talebi yaratmada, küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemi tartışılmaya başlanmıştır.³² Küçük ve orta ölçekli işletmelerin dünya ekonomisinde öneminin anlaşılması üzerine çeşitli ülkelerin ve uluslararası

³² Küçük Sanayi İşletmelerinin Performansı ve Finans Güçlüğü, BIAR, Şubat, 1988, s.1.

kuruluşların bu konuya ilişkin çalışmaları son yıllarda büyük bir artış göstermiştir. Artan bu ilginin birçok nedenleri bulunmaktadır. Bunlar arasında:

- 1- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomik ve sosyal öneminin anlaşılmaya başlanması,
- 2- Büyük ve küçük işletmelerin birbirlerine bağlı olmaları,
- 3- Büyük işletmelerin çoğunun bir zamanlar küçük işletme olarak kurulmuş olmaları,
- 4- Bazı işletmelerin ekonomiyi etkileyecek kadar büyümeleri ve rekabeti ortadan kaldırmaları endişesi

sayılabilmektedir.

Şüphesiz en küçük işletme ile en büyüğü arasında ortak birçok yönler olmaktadır. Her iki tür de aynı ekonomik düzende yer almaları dolayısıyla benzer problemlerle karşılaşılabilirler. Üçüncü kişilere karşı (mal sahiplerine, müşterilere, işletmede çalışanlara, topluma ve hükümete) sorumlulukları aynı olmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, büyük işletmelerin ihtiyacı olan hammadde ve yardımcı maddeleri sağlayarak; onların acentalık ve bayiliğini alarak; büyük şirketlerin mallarını perakende satarak faaliyette bulunmaktadırlar. Bundan başka, büyük işletmelerin faaliyetlerini belirli konulara teksif etmelerini sağlayarak ve ilerde büyük işletmelerde görev alacak yöneticileri yetiştirerek ekonomiye yardımcı olmaktadır.³³

Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikimi yetersizdir; daha düşük gelirle çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yatırımlar emek-yoğun olduğu zaman, daha çok insana iş olanağı sağlanacak, ücret düzeyi yükselecektir. Bu nedenle küçük ölçekli işletmeler yoksulluk ve eşitsizliği

³³ Öz-Alp, s.69.

azaltmada etkin bir araçtır, dolayısıyla, küçük ölçekli işletmeler teşvik edilmelidir.

Ancak, küçük ve orta ölçekli işletmelerin emek-yoğun alanlara yönelik olacağı konusunda kesin bir görüş yoktur. Örneğin, Almanya'da küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir bölümü, oldukça teknoloji yoğun olan imalat ve özellikle yatırım malları sanayinde büyük işletmelerin yan sanayileri olarak girdi üreterek, ekonomi için önemli bir işlevi yerine getirmektedirler.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdam yaratma yetenekleri, teknoloji yoğun üretim alanlarına girdi vererek onlarla uyum içinde çalışmaları, talep farklılaşmasına karşı uyumda gösterdikleri esneklik gibi ekonomik nedenler kadar, bilgisayara dayalı dar ve geniş anlamda otomasyonun yarattığı "ileri teknoloji" ve onun yarattığı yeni tüketim kalıbındaki ürünlerde kitle üretiminden çok, küçük üretim birimlerine yönelik olması da "teknolojik nedenlerle" küçük ve orta ölçekli işletmeleri ön plana çıkarmıştır.

Sanayileşmesini tamamlamış ülkelere göre, henüz sanayileşen ekonomilerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yeri çok daha önemlidir. Gelişmiş ekonomilerde de küçük ve orta ölçekli işletmelerin özellikle tüketim malları üretimi ve hizmet edimi dallarında bölgesel ihtiyaca çok hızlı uyum gösterdikleri ve büyük işletmeler için üretim gücü israfı sayılabilecek pek çok gelir kaynaklarını daha kolay harekete geçirebildikleri saptanmıştır.³⁴

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, teknolojide ortaya çıkan yeniliklere, konjoktürdeki değişikliklere daha çabuk ayak uydurabilmektedirler. Bu nedenle onlar ortaya çıkacak olumsuz durumları daha az etkilenecek geçirebilmektedirler. Küçük ve orta ölçekli işletmeler bu niteliğin kendilerine sağladığı esneklik dolayısıyla devamlı bir istihdam kaynağı

³⁴ Biar, Küçük Sanayi..., s.3.

olabilmektedirler. Bunun yanısıra, küçük işletmelerin ülkenin her yerinde kolaylıkla kurulabilmesi, bireylere işsizlik nedeniyle yaşamalarını sürdürdükleri toplumdan ve ortamdan kopmadan iş olanakları sağlamaktadır.³⁵

Değişik ekonomi sistemlerinde -Amerika, İsveç ve İngiltere gibi sanayileşmiş, Türkiye, Meksika ve Yunanistan gibi yeni sanayileşmeye başlamış, Hollanda ve İsviçre gibi geleneksel serbest ekonomiye sahip, Hindistan gibi demokratik sosyalizmi benimsemiş ve Çin gibi komünist ülkelerde - küçük ve orta ölçekli işletmelere verilen önemin derecesini bu ülkelerin kurdukları çeşitli yardım örgütlerinden de anlayabiliriz. Küçük işletmelere verilen önemin belli başlı iki nedeni vardır: Birincisi, kuvvetli bir ekonominin büyük işletmeler kadar küçük ve orta ölçekli ekonomilere de ihtiyaç göstereceğidir. İkincisi de, küçük ve orta ölçekli işletmelerin optimum büyüklüğe erişmeleri için resmi ve özel kuruluşların çabalarının zorunlu olduğudur. Yeryüzünde küçük işletmelere yardım amacıyla kurulmuş örgütlerin büyük bir çoğunluğu son yirmibeş yılda kurulmuştur.³⁶

6.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Çalışma Alanları

Her ülkede değişik türlerde birçok büyük ve küçük işletme ekonomik sistem içersinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Bu işletmeleri ve onların çalışmalarını daha iyi anlayabilmek amacıyla onların belli gruplar altında toplayarak incelemenin bazı yararları bulunmaktadır. Ancak ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarının özelliklerine bağlı olarak işletmelerin türleri ve çalışma alanları da farklılıklar gösterdiğinden,

³⁵ Alpugan, s.14.

³⁶ Öz-Alp, s.70.

tüm ülkeler için geçerli olabilecek kesin bir sınıflamaya gidilerek onları inceleme olanağı pek olmamaktadır. Bu nedenle en genel biçimiyle ele alındığında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin çalışma alanları:

- 1-Ticaret Sektörü
- 2-Üretim Sektörü
- 3-Hizmet Sektörü

olmak üzere 3 temel grup altında incelenebilmektedir.³⁷

6.2.1. Ticaret Sektörü

Ticaret sektöründe yer alan işletmeler asıl olarak ekonomik malların el değişimiyle ilgilenen işletmelerdir. Bu sektördeki işletmeler, ekonomik malların toptan ve perakende satışı, malların depolanması, ulaşımı, malların el değişimine ilişkin sigorta ve finansman işleri ve bu gibi başka konularla ilgilenmektedirler.

Günümüzde, yığın üretim sistemi, dolayısıyla yığın üretimde bulunan büyük işletmeler, ürünlerinin pazarlanmasında büyük ölçüde toptan ve perakende işletmelere bağlı bulunmaktadır. Genellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak kabul edilen bu işletmeler, ekonomik malların, özellikle tüketim mallarının, tüketicilere ulaştırılmasında önemli işlevleri yerine getirmektedirler.

Perakendeci, malı doğrudan imalatçıdan almayan, ikinci veya daha çok ellerden geçtikten sonra alan ve onu tüketiciye satan kimsedir. Günümüzün ekonomik yaşamı içersinde yer alan işletmeler incelendiğinde onların çoğunluğunu perakende işletmelerin oluşturduğu görülmektedir. Bunların çoğu küçük, hatta mini işletmeler olmaktadır. Çoğu durumlarda, bu işletmeler bir veya iki kişiyi istihdam etmekte,

³⁷ Alpugan, s.23.

genellikle de işletmenin sahibi yalnız başına ya da aile bireyleriyle birlikte işletmede çalışan işçiler durumundadırlar. Bu tür işletmeler birkaç çeşitten yüzlerce türe kadar değişik mamullerin perakende satışını gerçekleştirmektedirler. Dağıtım zincirinin son halkasını oluşturan perakende işletmeleri, özellikle tüketim mallarının tüketicilere ulaştırılmasında önemli rol oynamaktadırlar. Sanayi ve hizmet sektöründeki işletmeler ile ticaret sektöründeki toptancı işletmeleriyle kıyaslandığında, perakende işletmeleri daha az bir başlangıç sermayesi ile kurulabilmektedir. İşletme sahibi kısa bir sürede işin niteliklerini öğrenebilir ve bir çok konuda eğitilmiş işgücüne pek gereksinme duyulmaz. Bu nedenlerle, perakendecilik küçük ve orta ölçekli işletme girişimcileri için çok geniş bir çalışma alanı oluşturmaktadırlar.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler ekonomik malların toptan el değişiminde de önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Ancak, daha çok sermayeye gereksinme göstermesi nedeniyle, bu alanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını perakendeciliğe oranla daha az olduğu görülür. Öte yandan, günümüzde yığın üretimde bulunan kimi büyük işletmelerin kendi dağıtım sistemlerini oluşturmaları ya da bayiler aracılığı ile ürünlerini pazarlamayı tercih etmeleri küçük işletmelerin toptancılık alanındaki çalışma olanaklarını eskiye oranla daraltmıştır. Bununla beraber, küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu alandaki çalışma olanaklarının yine de küçümsenmeyecek kadar geniş olduğu söylenebilir.³⁸

³⁸ Alpugan, s.24.

6.2.2. Üretim Sektörü

Üretim, temel ham maddelerin, yarı mamüllerin veya mamüllerin toplumun gereksinim duyduğu ve talepte bulunduğu mamüllere dönüştürülmesi işlemidir. Üretimin amacı kişilerin taleplerini doyurmaktadır ve üretim işletmeleri bu amaca yönelik çalışmalarda bulunmaktadır.

Bütün sanayileşmiş ve sanayileşme yolundaki ülkelerde sanayinin temelini küçük ve orta ölçekli işletmelerin oluşturduğu, makinaların sanayi yapısına girmediği yüzyıllarda sanayi alanındaki gereksinmelerin küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından karşılandığı tarihi bir gerçek olmaktadır. Endüstri Devriminin getirdiği en önemli değişikliklerden birisinin yığın üretimi gerçekleştirmek amacıyla büyük işletmelerin kurulması olduğu söylenebilir. Endüstriyel devrim sonrasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyükleriyle rekabet edemeyecekleri ve bunun sonucunda da onların ekonomik yaşamı terk etmek zorunda kalacakları görüşü oldukça benimsenmiştir. Oysa ki 1973 yılında dünya genelinde yaşanan petrol şokunun yaratmış olduğu ekonomik kriz, tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Bunun sonucu olarak, büyük sanayinin gerek üretim, gerekse finansman açısından bir darboğaza girmesi, o güne kadar oluşan görüşleri temelinden sarsmıştır.³⁹

Dağıtım sisteminde olduğu üzere yığın üretim sistemi, üretimin gerçekleştirilmesinde de büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli işletmelere bağlı bulunmaktadır. Yığın üretiminde bulunan işletmeler, kendi dallarında uzmanlaşmış birçok küçük işletmenin ürettikleri mamulleri biraraya getiren, başka bir deyişle monte eden işletmeler olarak kabul edilmektedir.

³⁹ İktisadi Kalkınma Vakfı, s.2.

Yığın üretimi yapılan, motorlar, motorlu taşıtlar, buzdolabı, radyo, televizyon, çamaşır makinası, uçak ve bunun gibi başka birçok ürün birkaç adetten binlere ulaşan ayrı ayrı parçaların biraraya getirilmesiyle mamül ürün durumuna getirilmektedir. Söz konusu mamüllerin üretiminde kullanılan parçaların çoğu ise küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından üretilmektedirler.

6.2.3. Hizmet Sektörü

Küçük ve orta ölçekli işletmeler hizmet sektöründe oldukça geniş bir çalışma alanı bulmaktadır. Bu sektörde çalışmalarını sürdüren işletmeler yüzlerce hizmeti tüketicilere, başka işletmelere, kamu kuruluşlarına ve kazanç amacı gütmeyen işletmelere sunarlar. Söz konusu hizmetlerin çoğunluğu kişisel hizmetler niteliğinde olmaktadır. Örneğin; otel, restoran, kuru temizleme, avukatlık, sağlık hizmetleri gibi.

Hizmet işletmelerinin çoğunluğu konularında mesleki eğitim görmüş profesyonel kişileri veya konularında eğitilmiş teknik elemanları istihdam ederler ve tüketiciler bu kişilerin hizmetlerini satın almaktadırlar.

Kimi araştırmacılar, hizmet işletmeleri tarafından ortaya konulan hizmetlerin ürün olarak kabul edilemeyeceği görüşündedirler. Bunun nedenini araştırmacılar, hizmetlerin ortaya konulmasının üretim sürecini gerektirmemesiyle açıklamaktadırlar. Ekonomik amaçlarla tanımlandığında ürün, fiziksel boyutları bulunan, belirli biçimlerde ölçülebilen ve tüketilmesi sonucu bireylere belirli yararlar sağlayan madde biçiminde tanımlanabilmektedir. Ancak bu tanımın hizmet işletmeleri tarafından ortaya konulan ürünler için kullanılması oldukça güç olmaktadır.

Yerine getirdikleri birçok değişik işlevler nedeniyle hizmet sektöründe çalışmalarda bulunan işletmeler için kesin bir sınıflamaya gidilmesi oldukça güç olmaktadır. Bu nedenle, araştırmacılar gerçekleştirdikleri değişik gruplamalar altında hizmet sektöründeki işletmeyi incelemeye çalışmışlardır. Buna göre, hizmet sektöründe yer alan işletmeler aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilirler.

- 1-Kişisel hizmetler (kuru temizleme, berber vb.)
- 2-Ticari hizmetler (muhasabe, mali danışmanlık vb.)
- 3-Bakım ve onarım hizmetleri
- 4-Eğlence ve boş zamanları değerlendirme (rekreasyon) hizmetler
- 5-Turizm hizmetleri (otel, motel, seyahat acentası, vb)
- 6-Sağlık hizmetleri
- 7-Hukuk
- 8-Banka ve sigorta hizmetleri
- 9-Ulaşım ve haberleşme hizmetleri.⁴⁰

⁴⁰ Alpugan, s.28.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELER

1.TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EKONOMİDEKİ YERİ

1.1. Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin oluşum dönemini incelediğimizde, oldukça köklü bir tarihe sahip olduğu görülmektedir.

13. yüzyılda, o zamanın sosyo-ekonomik yapısı içinde orta tabakayı oluşturan esnaf kesimini bir çatı altında toplamayı amaçlayan ve Şeyh Mahmut Nasreddin Ahi Evran tarafından oluşturulan "Ahilik Sistemi" zamanının örnek kurumlarından birini oluşturmaktadır.⁴¹

Ahilik, Abbasi halifeleri zamanında meslek haline getirilmiştir. Bunlar, cömertlikleriyle, zulüm görenleri korumalarıyla tanınmış kişilerdi. Selçuklular zamanında gelişen Ahilik'in Anadolu'nun ilk istila zamanlarında da sosyal kurullar halinde buldukları anlaşılmaktadır. İlk zamanlarda Selçuk Hükümdarlarının bekçileri gibi görülen Ahiler, devletin zayıf düşmesinden sonra esnaf kurumlarını korumak suretiyle onlara dayanmış ve bir çeşit tarikat birliği meydana getirmişlerdir. Bu

⁴¹ İktisadi Kalkınma Vakfı, AET'de Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler ve Türkiye, Mayıs, 1988, s.82.

örgütler Anadolu'nun hemen her şehir ve kasabasında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra Ahilik sadece hayırsever esnaf kurulları halinde devam etmiştir.

Değişen koşullar sonucu Ahilik daha sonra yerini Loncalık sistemine bırakmıştır. Her iş kolunda kurulmuş birliğe lonca denilirdi. Lonca'ların en önemli görevleri, malın cinsini daima yüksek tutmak, standart üretimi sağlamaktı. Ayrıca, usta işçinin yetişmesi, iş ve ticaret ahlakının korunması, işçinin elinden tutulması, belirli zamanda bağımsız sermaye sahibi olması, elde edilen malın müşterilerinin eline en kısa yoldan geçmesi, malın değerlendirilmesi, değerini koruması, loncaların gördüğü işler olmaktadır. Loncalar, esnafı ve sanat sahiplerini sıkı bir disiplin içinde tutan kuruluşlar olmaktadır.⁴²

18. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'ya ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu'nda yavaş yavaş tarımsal düzenin bozulması, kentlerin ekonomik yapısını da etkilemişti ve bu dönemde, özellikle, tarımsal alanda sözkonusu vergilerin oldukça yüksek olması burada yaşayanların kente göç etmeye zorlamış ve başıboş bir işgücünün buralarda birikmesine yol açmıştır. Lonca düzenini etkileyen iç dinamikler böyle bir gelişim gösterirken, diğer taraftan İpek Yolu'nun kontrolden çıkmasıyla birlikte Akdeniz'in önemini kaybetmesi ve Avrupalı üreticilerin uzak pazarlar için üretime yönelmeleri sonucu ortaya çıkan hammadde gereksinimleri için ucuz bir pazar olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu görmeleri de dış dinamik olarak lonca sistemini etkilemiştir. Bu gelişmelerle beraber 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Ticaret sözleşmesi, İngilizler için İmparatorluk sınırlarındaki bütün kısıtlamaları kaldırmış ve İngiliz menşeli ürünler için imparatorluk açık bir pazar haline gelmiştir. Tüm bu gelişimler zamanın esnaf-sanatkar kesimini oldukça etkilemiş, küçük bir atölye kurmağa

⁴² Dündar Hazar, "Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Eğitim Sorunları ve İşbaşında Eğitim", **MPM Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri**, Ankara, 1973, s.203-204.

yetecek kadar bir sermaye birikimi sağlayıp üretimde bulunan kesimin faaliyetlerini zorlaştırmış, kendi başına üretim yapmak isteyenleri de caydırmıştır. Avrupa'ya göre yeni yeni oluşmağa başlayan sanayi, emekleme dönemindeki olumsuz gelişimler sonucu, gerek esnaf kesimi ve gerekse küçük atölye sahiplerinin yapmış olduğu baskılar, 1864 yılında "İslahı Sanayi Komisyonu" nun kurulmasına neden olmuştur ve komisyon, küçük sanayinin batı ürünleri ile rekabet edemeyeceği ve yavaş yavaş seri üretim yapan daha büyük işyerleri haline dönüştürmeyi gerekli bulmuş ve şu önlemleri almıştır:

- Gümrük resimlerini yükseltmek
- Esnaf ve sanatkarları birleştirip şirketler kurmak,
- Sanat okulları açmak,
- Sergiler düzenleyip yerli ürünleri tanıtmak.

Ancak takip eden yıllarda bu önlemlerin uygulamaya koyulmadığı görülmüştür. Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilan edilmesiyle birlikte oluşan gelişmelerden biri de "Lonca Sistemi"nin ve bu sistemin önemli bir kurumu olan narh uygulamasının kaldırılmasıdır. 1879 yılında, Birinci Meşrutiyet'i (1876) takiben "İstanbul Ticaret Odası"nın kurulması, gerek ekonomik ve gerekse sosyal bakımdan önemli sorunlara sahip olan esnaf-sanatkar-küçük atölye sahiplerinin yeni bir çatı altında örgütlenmesini de sağlamıştır. Özellikle İkinci Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile birlikte milli bir sanayinin oluşturulması doğrultusunda özel sektörün teşvik edilmesi, küçük üreticilerin esnaf ve sanatkar kesiminin faaliyetlerini bir ölçüde etkilemiş, fakat ekonomik yapının bir çöküş dönemi yaşaması da sorunlarına çözüm yollarını zorlaştırmıştır. ⁴³

Cumhuriyet dönemine kadar ve özellikle Tanzimat Fermanı sonrası ulusal bir sanayinin oluşturulması için çeşitli düzenlemeler yapılmış, ancak kısmi başarılar elde edilebilmiştir. Lozan Antlaşması ile

⁴³ İktisadi Kalkınma Vakfı, s.82-83.

kapitülasyonlar kaldırılınca, Sanayi Kanunu gibi sanayii canlandıracak kanunlar çıkarılmıştır. Sanayinin kredi ihtiyacı için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, daha sonra Sümerbank adını almıştır. 1924 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılarak esnaf, sanatkar ve küçük sanayicinin kredi ihtiyacını gidermek için Türkiye Halk Bankası kurulmuştur. 1943 yılında “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları, Ticaret Borsaları” Kanunu yürürlüğe girerek, bu kuruluşların örgütlenmesi hızlandırılmıştır. 1949 yılında ise ticaret ve sanayi odaları ile esnaf odaları birbirinden ayrılmış ve esnaf kesimi için “Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri” yasası çıkarılmıştır.

1950’den sonra izlenen hızlı sanayileşmeye bağlı olarak 1957 yılında “Sanayi Sicili Kanunu” yürürlüğe girmiştir. 1963 yılında başlatılan planlı kalkınma ile birlikte çeşitli aşamalar kaydedilmiştir.⁴⁴ Bu planları ve aşamaları ilerde daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alacağımızdan şimdilik anlatmıyoruz.

Ülkemizin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin payını ve etkinliğini arttırmak, rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek, sanayide entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla hazırlanan “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı” TBMM Sanayi Teknoloji ve Ticaret Komisyonu’nda 15 Kasım 1989 tarihinde Bütçe Plan Komisyonu’nda 21 Mart 1990 tarihinde görüşülmüş, Meclis Komisyolarının görüşleri dahilinde gerekli düzeltme ve düzenlemeler dikkate alınarak son şekli verilmiş ve Meclise sunulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda 12 Nisan 1990 tarihinde görüşülen tasarı kanunlaşmıştır. “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında

⁴⁴ Bağrıaçık, s.84.

Kanun” 20 Nisan 1990 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

KOSGEB, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı’nın bu kanun çerçevesindeki görevleri dört ana başlık altında özetlenebilir;

1)Bilgi ve Teknoloji Temini

Küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerini talep ve ihtiyaç olan bilgi ve teknolojinin gerek yurtiçi gerekse yurtdışı kaynaklardan tedarikini sağlamak, bununla ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek ve desteklemek, ileri düzeyde teknolojileri bu işletmelere aktarmak, mevcut teknolojilerin geliştirilerek yenilenmesi için imkanlar hazırlamak, bunları yurt çapında yayacak şekilde sistemler kurarak işletmelerin istifadesine sunmak.

2)Müteşebbisliğin Desteklenmesi

Müteşebbisliğin geliştirilmesi ve teşviki için uygun ortamları hazırlamak, tasarrufların uygun yatırımlara yönlendirilmesini sağlamak, ortak girişim imkanları yaratmak, yeni fikir ve buluşların sanayiye kazandırılması yönünde faaliyetleri gerçekleştirmek,

3)Yan Sanayi İlişkilerinin Kuvvetlendirilmesi

Küçük ve orta ve ölçekli sanayi işletmelerinin uluslararası standart ve kalitelerle mal üretmelerini temin etmek üzere malzeme, tasarım, üretim metodları, bakım/onarım ve pazarlama gibi faaliyetlerine yönelik her türlü desteği sağlamak, yan sanayi ilişkilerini kuvvetlendirici tedbirler almak, gerekirse işletmelerarası koordinasyonu temin etmek,

4)Eğitim

Küçük ve orta ölçekli sanayi kesiminin ihtiyacı olan bilgiye ulaşmada, teknoloji, yatırım, üretim, yönetim, planlama ve pazarlama gibi konularda güçlenmelerini ve gelişmelerini sağlayacak Uygulamalı Eğitim Sistemlerini kurmaktır.⁴⁵

⁴⁵ KOSGEB, 1990 Yılı Faaliyet Raporu, s.5-6.

1.2.Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Ekonomideki Yeri

Ülkemizde küçük sanayi işletmelerinin köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Tanım ve değerlendirme farklılıklarına rağmen bu işletmelerin Türk ekonomisindeki yeri ve önemi gözardı edilememektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkemiz ekonomisindeki önemli bir yere sahip olmaktadır. Ülkemiz sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli bir işlevi yerine getiren ve bunu halen büyük ölçüde sürdüren küçük işletmelerin sisteme olan katkılarını gözardı edememekteyiz.⁴⁶

Tüm küçük ve orta ölçekli firmalara ait elde edilebilen 1980 yılı verilerine göre bu firmaların alt sektörlere göre dağılımı aşağıda Tablo:1’deki gibidir.

Tablo:1
Sektörlere Göre Küçük İşletme Sayısı (1980)

Sektörler	Kentsel	Kırsal	(Bin Adet) Toplam
A-İmalat Sanayi	117	36	213
B-Hizmetler	731	127	858
a)Ticaret, Otel, Lokanta ve Kahvehanecilik	313	81	394
b)Ulaştırma	361	32	393
c)Diğer Hizmetler	57	14	71
TOPLAM	908	163	1.071

Kaynak: DİE, 1980 Genel Sanayi ve İş Yerleri Sayımı

⁴⁶ Mehmet Erkan, **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansman Sorunu ve Dış Kaynaklı Krediler**, Anadolu Üniversitesi Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı 1990, s.26-27.

Tablodan görüldüğü gibi küçük firmaların toplam sayısı 1 milyon 71 bin olup, bunun 213 bini %20'sini küçük sanayii işletmeleri, 858 binini ya da %80'ini ise küçük hizmet firmaları oluşturmaktadır. Kentlerde bulunan küçük sanayi firmalarının toplam içindeki payı %83, kırsal sanayi firmalarının payı %17 iken, hizmet kuruluşlarının %85'i kentlerde, %15 ise kırsal kesimde faaliyette bulunmaktadır. —

Küçük firmaların istihdam durumu ise aşağıdaki Tablo:2'deki gibi olmaktadır.

Tablo:2
Sektörlere Göre Küçük Firmalarda Çalışan Sayısı (1980)

Sektörler	Kentsel	Kırsal	(Bin Adet) Toplam	Yüzde
A-İmalat Sanayi	620	90	710	29.7
B-Hizmetler	1.416	264	1.680	70.3
a)Ticaret, Otel, Lokanta ve Kahvecilik	940	204	1.144	47,9
b)Ulaştırma	361	32	393	16,4
c)Diğer Hizmetler	115	28	143	6
TOPLAM	2.036	354	2.390	100

Kaynak: DPT Tahminleri ve DİE.

Tablodan da görüleceği gibi küçük firmalarda çalışanların toplam sayısı 1980 yılı itibariyle 2 milyon 390 bindir. Aileleri ile birlikte ele aldığımızda bu kesimin nüfusu 10 milyonu aşmaktadır ve böylece tarımdan sonra ikinci önemli kesim olarak, küçük firmalar toplumun beşte birinin geçim kapısını oluşturmaktadır. Küçük sanayi firmalarında

çalışanların tüm küçük firmalarda istihdam edilenler içindeki payı %29.7 hizmetlerde ise %70,3'tür.⁴⁷

1-19 arası istihdamı olan işletmeleri küçük ve 20-99 arasındaki işgücüne sahip olanları orta ölçekli olarak ele aldığımızda, 1970-85 döneminde, Tablo:3'te yer aldığı gibi bir gelişime sahip olduklarını görmekteyiz.

Sözkonusu dönemde, küçük işletmelerin gerek işyeri gerekse istihdam bakımlarından genel imalat sanayi içindeki paylarında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, 1970-80 dönemindeki gelişime dikkat çekmektedir. Gerçekten bu dönemde, küçük ölçekli işletmelerin sayısında %4.9 oranında bir artış gerçekleşmiş iken, bu işletmelerde çalışan işgücünde %44'lük bir artış olmuştur ve Tablo:3'de görüldüğü gibi bu gelişim imalat sanayi ortalamasını etkilemiştir. Diğer tüm ölçekli işletmelerin sayısındaki artış ile bunların yaratmış olduğu istihdam artışı hemen hemen aynı oranlarda gerçekleşirken 1-19 arası istihdama sahip olan firmaların istihdamdaki bu artış 1970-80 döneminin en belirgin özelliği olmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletme olarak ele aldığımız, 1-99 arası işgücüne sahip firmalar açısından bu dönemi analiz ettiğimizde, bu gruptaki toplam işletme sayısındaki %5,7 oranındaki artışın, işgücünde %48,3'lük bir artış sağlamış olduğu görülmektedir. Halbuki, 10 işgücünün üstünde istihdamı olan firma sayısındaki %44,7'lik artış işgücünde ancak %50,4 oranında bir artışa neden olmuştur.

1985 döneminde, küçük ve orta ölçekli işletmelerin her ne kadar genel imalat sanayi içindeki paylarında önemli bir değişiklik olmamış ise de, bu grupta yer alan işletmelerin sayısındaki %6,8'lik düşüş ve buna karşılık istihdamlarındaki %8 oranındaki artış dikkat çekmektedir.

⁴⁷ Bağrıaçık, s.87-88.

Tablo: 3
Türkiye İmalat Sanayiinde Yer Alan İşletmelerin Ölçeklerine Göre 1970-1985 Dönemi Gelişimi

Gruplar	1970				1980				1980/70		1985*				1985/80		1985/70	
	İşyeri Adet	%	İşçi Adet	%	İşyeri Adet	%	İşçi Adet	%	İşyeri %	İşçi %	İşyeri Adet	%	İşçi Adet	%	İşyeri %	İşçi %	İşyeri %	İşçi %
1-9 işçi	172.339	98.3	352.532	42.0	180.900	97.4	507.683	40.5	4.9	44.0	189.349	97.4	565.764	40.0	4.6	11.4	9.8	60.4
20-99 işçi	2.135	1.2	88.052	10.5	3.634	1.9	145.837	11.6	70.2	65.6	3.384	1.7	157.575	11.1	-6.8	8.0	58.5	78.9
100-499 işçi	620	0.3	135.693	16.2	904	0.4	197.515	15.7	45.8	45.5	1.141	0.5	254.476	18.0	26.2	28.8	84.0	87.5
500 + işçi	205	0.1	261.111	31.1	290	0.1	399.469	31.9	41.4	52.9	342	0.1	434.091	30.7	17.9	8.6	66.8	66.2
Toplam	175.299	100.0	837.388	100.0	185.728	100.0	1.250.504	100.0	5.9	49.3	194.216	100.0	1.411.906	100.0	4.5	12.9	10.7	68.6

* 1985 sayımında ele alınan kriterler değişmiş olduğundan, bu yıl için 1-19 ve 20-99 arası istihdama sahip olan işletmeler, 1-24 ve 25-99 olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Diğer taraftan, söz konusu dönemde toplam küçük ve orta ölçekli işletme sayısında %4,4'lük artışla birlikte, bu gruptaki işgücünde %10,6 oranında artış sağlamışken 100 işgücünden fazla istihdam alan işletme sayısındaki %24,2'lik artış işgücünde ancak 15,3'lük artışa neden olmuştur.

1970-85 dönemini kapsayan 15 yıllık gelişimi ele aldığımızda, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin durumu dikkat çekmektedir ve küçük ölçekli işletme sayısındaki %9,8'lik artışa karşın, istihdamında da %40 oranında bir artış olmuştur. Orta ölçekli işletme sayısındaki %58,5 oranındaki artış, bu grubun istihdamının %78,9 artmasıyla sonuçlanmıştır ve bu iki grubu toplu olarak ele alırsak, küçük ve orta ölçekli işletme sayısının %10,4 işgücününün ise %64,1 oranlarında arttığını buna karşılık 100 işgücünden fazla istihdama sahip olan işletme sayısındaki %79,7 oranındaki artışın işgücünde %73,5'lik bir artışa neden olduğu görülmektedir.

1970 sonrası oluşan tüm bu gelişmeler, söz konusu dönemlerde zaman zaman yaşanan ekonomik krizlere karşın, küçük ve orta ölçekli işletmelerin, oluşan yeni şartlara ve pazar koşullarına adapte olarak faaliyetlerini sürdürmeleri, yeni istihdam olanakları yaratarak ülke ekonomisine katkıda bulunmaları bakımından dikkat çekmektedir.⁴⁸

Esnaf, sanatkar, küçük ve orta ölçekli işletmeler kesimi, sermaye birikiminin olduğu ve ticaretten sanayiciliğe kayışın fazla olduğu bir kesim olmaktadır. Gıda, tekstil gibi ihracata dönük ve hızla gelişen imalat sanayiinden büyük sanayiye doğru kaymakta, yeni gelişen dallarda ise küçük ticaretten sanayiciliğe geçiş hızlı olmaktadır. Bu hareket esnaf, sanatkar, küçük ve orta ölçekli işletme kesiminin yapısının dinamikliğini ortaya koymaktadır. Bu kesimin tasarruf eğiliminin yüksek olması, bir üst seviye organizasyon ve teknolojiye adaptasyonunun kolay

⁴⁸ İktisadi Kalkınma Vakfı, s.88-89-90.

olması, sermaye birikimi ve yatırım eğilimlerini de kuvvetli hale getirmeye neden olmuştur. Emek-yoğun teknolojiler çoğunlukta olduğu için bu kesimin istihdam alanı sağlama etkisinde yüksek olmaktadır.

Gelişmekte olan teknolojinin kullanılması yoluyla üretim talebinin küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından karşılanmasına elverişli olması; hızla artan işsizliğe karşı istihdam sahası açma etkisinin yüksek olması ve daralan dış ticaret hacmine mamullerin çeşitlendirilmesi gibi olumlu etkisi bulunacağı kanaatıyla, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomimizdeki önemi anlaşılmış ve gerekli tedbir ve teşvikler alınmaya başlanmıştır.⁴⁹

2- TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN KALKINMAYA ETKİSİ

Gelişmiş ülkeler için “ekonomik büyüme” ve gelişen ülkeler için “ekonomik kalkınma” kavramlarını kullanmak çağdaş bilimde genelleşmiştir. Kalkınma kavramı yanında gelişme ve büyüme kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir.

Gelişme, büyüme ve kalkınma kavramları, eş anlamda kullanımlarına göre: “Bir yıllık süre içinde birey başına düşen üretimde meydana gelen artış”ı göstermektedir.

Eğer bir ülkenin ekonomik yapısı, üretim kapasitesini sınırlıyorsa; örneğin, henüz sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde olan, tarıma dayalı bir ekonomi, mal ve hizmet üretimini arttırabilmesi için üretim yapısını değiştirmek yoluyla sanayileşmeye başlamak zorundadır. Bu durum, doğal kaynakların ve öteki üretim etkenlerinin daha büyük bir bölümünün, sermaye mallarının ve sosyal durağan sermayenin yapımına

⁴⁹ Küşet Kütüphanesi, Türkiye Küçük Sanayi Araştırma Raporu, s.33.

ayrılacağı anlamına gelmektedir. Uygulamada bu, emek ve sermaye etkenlerinin tarım kesiminden sanayi kesimine aktarılması, kaynak dağılımı ve üretim yapısında bir değişme sonucu vermektedir. Bu değişim süreci, birinci kesimden (tarım kesimi), ikinci (sanayi, inşaat, madencilik) ve üçüncü kesime doğru (toplumsal hizmetler) olacaktır. Bu değişim, böylece büyümeyi gerçekleştirmek için araçlar sağlarken, ekonomik gelişmeyi kolaylaştırabilecektir. Sonuç olarak, ekonomik kalkınma, önce ekonomik yapıda bir değişim ve ondan sonra üretimde bir artışı, meydana getireceği söylenebilir.⁵⁰

20. yüzyılda tüm ülkelerin ortak hedefi, kalkınma ve gelişme olmuştur. Bireylerin yaşam düzeylerini yükseltmek, istihdam imkanlarını kararlı ve devamlı olarak arttırmak, bölgelerarası eşitsizlikleri gidermek, gelir dağılımını ülke sathında dengeli hale getirmek, teknolojiyi yenilemek ve modernleştirmek, kısacası kalkınmak için ülkeler, lokomotif olarak sanayii seçmişlerdir.

Gerek kalkınma düzeyleri, gerekse, sosyal, ekonomik, coğrafi, kültürel ve politik yapıları, birbirinden büyük farklılık gösteren birçok ülkenin ortak yönlerinden bir tanesi, hem teşebbüs sayısı, hem de üretim ve istihdam kriterleri açısından bünyelerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomilerinde önemli paya sahip olmalarıdır.

Kalkınmakta olan ülkelerin çoğunda ortak özellik, artan nüfus ve dolayısıyla büyüyen işsiz sayısıdır. Çalışan nüfusun yarıdan fazlasının tarımla uğraşmasına rağmen tüm gelişmekte olan ülkelerde devlet, işgücünü tarım dışındaki alanlara çekmeye çaba göstermektedir. İş arayanların ancak sınırlı bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilebilmekte, modern endüstride yaratılacak iş başına düşen yatırım maliyeti yüksek olduğundan, sermaye darlığı içinde olan bu ülkelerde, tarım dışında oluşacak iş imkanlarının sayısı da sınırlı bir biçimde artabilmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında etken kalkınma

⁵⁰ Kopal, s.9.

politikası, ekonomik olarak verimli olduğu ölçüde, işgücünün sermaye kullanımına göre artırılmasını gerekli kılmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri, büyük sanayi kuruluşlarında kârlı olmayan, küçük ölçeklerde üretim yapabilmekte, hızlı piyasa değişikliklerine, büyüklere göre nispeten daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Genellikle emek-yoğun üretim türünde faaliyet gösterdikleri için, bu kesimdeki işletmeler istihdam açısından önem taşımaktadır.⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına baktığımızda, askeri ve siyasal yönden başarıya ulaşmış olan Genç Türkiye'nin önündeki en büyük sorunun, ekonomik kalkınma olduğu görülmektedir. 1923'lerde alınan karar, kalkınmanın ancak sanayileşme ile gerçekleşeceği yönünde olmuştur. Türk kalkınma sürecinin günümüze kadar gelişimine baktığımızda-bazı ara dönemler dışında-sanayileşerek kalkınma önceliğinin temel alındığı saptanabilmektedir.⁵²

Bilindiği gibi Türkiye, son yıllarda diğer ülkelerdeki gelişmelere de uyum sağlayacak şekilde ve hayli radikal sayılabilecek ekonomik, sosyal, kültürel ve politik kabuk değiştirme süreci içine girmiştir. Bugün için gelişen ve kalkınan Türkiye portresi çizerken, pek tabidir ki, ekonomik, kültürel ve sosyal alanda Türkiye, siyasal hudutları ile belirli ve sınırlı Türkiye olmayacaktır. Çünkü ülkemiz, insanıyla, tarımıyla, sanayicisiyle, esnafıyla, sanatkarıyla, fabrikasıyla, müesseseleriyle, uluslararası platformda rekabete ve işbirliğine açılmaktadır.

Türkiye'de tarım dışı ekonomik ve sosyal yapının önemli bir bölümü, küçük teşebbüs ekonomisi özellikleri, taşımaktadır. İşyeri itibariyle

⁵¹ Güler Yalım, "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Teşebbüslerinin Ekonomimizdeki Yeri, Önemi ve Tanımlanması", **MPM Küçük ve Orta Boy Sanayi Teşebbüslerinin Sorunları, Çözüm Yolları ve Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1987, s.27-28.

⁵² Ergül Han, **Türkiye'de Sanayileşme Süreci Stratejisi**, (Eskişehir: EİTİA Yayını, 1978), s.4.

küçük işletmelerin payı %98.8, toplam istihdam içindeki payı ise sigortasız çalışanlar hariç %45.4'tür. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yarattığı katma değer yaklaşık 130 milyar TL.'dir ki bu değer imalat sanayiinde yaratılan tüm katma değerın yaklaşık %20'sidir.⁵³

Kuruluştan bu yana kalkınmamız için gösterilen sanayileşme çabaları ve özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin çabaları Türkiye ekonomisini kalkınma açısından nasıl etkilemiştir?

Bu gelişmeyi etkileyen etmenleri kısaca inceleyelim:

2.1. Üretkenlik

Yapılan araştırmalar, çalışan başına katma değerle ölçülen üretkenliğin işletme ölçeği büyüdükçe arttığını göstermektedir. Örneğin 1985'te zanaatkar işletmelerindeki üretkenliğe 100 dersek, bu sayı küçük sanayi için 174, orta ölçekli işletmeler için 284, büyükler içinse 432 olarak bulunmaktadır. Üretkenliği çalışan başına üretim değeriyle ölçtüğümüzdeyse bu sayılar sırasıyla 288, 416 ve 506 olarak bulunmaktadır. Ne var ki, işletme ölçeği büyüdükçe bu sayıların üretkenliği olduğundan az gösterme eğilimi de artmaktadır. Bunun nedeni, üretkenlik hesaplamasında tüm çalışanların hesaba katılmasıdır. Daha sağlıklı bir hesaplama için yalnızca üretimde çalışanların dikkate alınması gerekmektedir. Zanaatkar işletmeleri dışında kalan işyerlerinde çalışanların dörtte birine yakın bölümü üretim dışı işlerde çalışmaktadır. Veriler bu oranın işletme ölçeğine göre nasıl farklılaştığını belirlememize olanak vermemektedir. Ama ölçeğin küçüklüğü, doğrudan üretimle ilgili işlerle yönetsel işlerin birbirinden ayrılmamış olması gibi nedenlerle, bu oranın zanaatkar işletmelerinde

⁵³ Yahm, s.34.

oldukça düşük olduğu gör÷lmektedir. K÷çük işletmelerde ise, bu işlerin bir b÷l÷m÷ (örneğin defter tutma gibi) işletme dışında gördür÷lmektedir. Ölçek büyüdükçe bu tür dışsallaştırılmış işlerin işletme içine alınması gerekeceğinden, üretim dışı işlerde çalışanların oranında bir artış gör÷lecektir. Yönetmel işlerde de ölçek ekonomileri geçerli olduğundan, belirli bir ölçekten sonra söz konusu oranın sabit kalacağı, hatta düşebileceğı, daha sonra yeniden yükselmeye başlayacağı söylenebilir. Üretim dışı işlerde çalışanların toplama oranının ölçekle birlikte nasıl değışeceğini ortaya koymamıza yarayacak verilerin olmamasına karşılık, yalnızca üretimde çalışanların sayısını kullanarak yapılacak bir üretkenlik hesaplamasının farklı işletme türleri arasında yukarıdakilerden daha fazla bir farklılaşmayı sergileyebileceğini söyleyebiliriz.

Yukarıda verilen karşılaştırmada katma değer kullanarak yapılan hesaplamada ortaya çıkan farklılaşmanın üretim değerini kullandığında gör÷lenden daha az olması, işletme ölçeğinde büyüdükçe emek yoğunluğunun azalmasına karşılık girdi kullanımının artışının bir göstergesi olmaktadır. Öte yandan, işletme ölçeğı ile üretkenlik arasındaki bu ilişki, farklı büyüklükteki işletmelerin kullandıkları üretim tekniklerinin sermaye yoğunluğuyula da yakından ilişkili olmaktadır. Genel olarak, sermaye yoğunluğunun işletme ölçeğıyle birlikte arttığı söylenebilir. Elimizdeki veriler bu ilişkinin Türkiye imalat sanayisinde de geçerli olup olmadığını ortaya koymaya olanak vermemektedir. Ama işletme başına kullanılan çevirici güç kapasitesini sermaye yoğunluğunun bir göstergesi olarak alırsak, bu ilişkinin Türkiye’de de geçerli olduğunu görebilmekteyiz. Örneğın, ortalama bir zanaatkar işletmesinde kullanılan çevirici güç kapasitesini 100 olarak alırsak, küçük sanayi işletmesindeki 968, orta ölçekli işletmedeki 5.695, büyük sanayideki ise 32.854 olmaktadır. Ortalama zanaatkar

işletmesinde çalışan başına çevirici güç kapasitesi 4 beygir güç iken, bu miktar öbür sanayi işletmelerinde 14 beygir gücüne çıkmaktadır. Bu ölçülerin farklı ölçekli işletmelerin kullandıkları makina ve donanım nitel hesaba katmamasına karşılık, gene de sermaye yoğunluğunun ölçekle birlikte arttığını göstermektedir. Bu da, ölçek büyüdükçe insan emeğinin yerine makinelerin almasının ve inorganik enerji kullanımının artmasının doğal bir sonucu olmaktadır.

2.2. Ücretler

Veriler, ücretlerin de işletme ölçeğine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Örneğin, 1970'te zanaatkar işletmelerindeki ortalama ücret diğer sanayi işletmelerindeki yarısından daha az olmuştur. 1980'de bu farkın daha da arttığı görülmüştür. Üstelik küçük, orta ve büyük ölçekli işletmeler arasındaki farklılık da artmıştır. Buna karşılık, 1985'te ücretler açısından görülen işletmeler arası farklılık 1970'e oranla daha fazla olmakla birlikte, 1980'e göre bir azalma söz konusudur. Bu gelişmede 12 Eylül sonrasında sendikal hak ve özgürlüklere ve grev hakkının kullanımına getirilen sınırlamaların rol oynadığı söylenebilir. Çünkü bu tür uygulamaların etkisiyle işletmelerin büyüklüğü arasında doğru yönlü bir ilişki olmaktadır. Ücretler arasındaki farklılığın bir nedeni kullanılan işgücünün niteliğindeki ve üretkenliğindeki farklılıklardan kaynaklanabilmektedir.

Ücret düzeylerinin böyle farklılaşması, farklılığın sürmesi, hatta 1970-80 döneminde olduğu gibi artması, işletmeler arası farklılaşmaya koşut bir bölümlenmiş işgücü piyasasının varlığından kaynaklanmış olabilmektedir. Başka bir deyişle, farklı ölçekteki işletmeler işgücü gereksinimlerini farklı piyasalardan sağlamaktadırlar. Bu durum

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, aynı zamanda, büyük işletmelerin gerektiğinde işgücü gereksinimlerini karşılayabilecekleri işgücü depoları ve işgücünün eğitildiği yerler olmaktadır. Bu nedenle, büyük işletmelerin hızla büyüdükleri dönemlerde öteki işletme türlerinde de ücret artışları görülebilir, ücret farklılıkları azalabilmektedir.

2.3. Kârlılık

İşletmelerdeki sermaye stoku verileri bulunmadığından sermayeye göre kârlılık hesaplanamamaktadır. Bu nedenle burada fiyat-maliyet marjı denilen kavramı kullanılabilir. Fiyat-Maliyet Marjı (FMM) şöyle hesaplanabilir.

$$FMM = (\text{Çıktı} - (\text{girdi} + \text{ücretler})) / \text{çıkıtı}$$

Ancak yukarıdaki formül küçük ve orta ölçekli işletmeler için hatalı sonuçlar verebilecektir. Çünkü bu tür işletmelerde bir ücret karşılığı çalışmayan işletme sahipleriyle aile üyelerinin emeği hesaba katılmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu işletmeler için bu tür hesaba katılmamış maliyet kalemlerini de dikkate alan bir hesaplama yöntemi gerekmektedir. Böyle kişilerin tek seçeneğinin gene aynı tür işletmelerde ücretli olarak çalışmak olduğunu varsayabiliriz. Bu durumda söz konusu kişilerin kendi işletmelerinde çalışmalarının alternatif maliyeti, bu tür işletmelerdeki ortalama ücret olarak alınabilir. Öyleyse, bu biçimde uyarlanmış FMM şöyle hesaplanacaktır.

$$FMM1 = (\text{çıkıtı} - \text{girdi} (\text{ortalama ücret} \times \text{çalışan sayısı})) / \text{çıkıtı}$$

İşletme ölçeği büyüdükçe iki farklı fiyat-maliyet marjı arasındaki farkın azalacağı açıktır. Ama, farklı büyüklükteki işletmeler arasındaki karşılaştırmalar için uygun olanı ikincisi olmaktadır.

Eğer FMM1'in 1985'te küçük ölçekli işletmeler için hesaplanan değerine 100 dersek, bu sayı orta ölçekli işletmelerde 112.1, büyük ölçekli işletmeler için ise 144.6 olarak bulunmaktadır ki bu sayılar 1980'de sırasıyla 127.7 ve 138'di. Büyük işletmelerin bu görelî yüksek kârlılığı bir yandan daha yüksek üretkenlikle çalışmalarından, öte yandan da girdi ve çıktı piyasalarında daha elverişli koşullar sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, eğer küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan iş sahipleri ve aileleri için alternatif maliyet olarak benzer işyerlerinde çalışanların aldıkları ortalama ücret değil de aynı sektördeki büyük işyerlerinde geçerli olan ortalama ücret alınmış olsaydı, farklı ölçekteki işletmeler arasındaki kârlılık farklılıkları yukarıda verilenden daha yüksek çıkacaktır.

2.4. Yatırımlar

Zaman içinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin sanayi içindeki paylarının düşmesinin önemli bir nedeni, bu tür işletmelerin büyüme için gerekli olan yatırım fonlarını yaratmada karşılaştıkları güçlükler olmaktadır. Dolayısıyla böyle işletmelerin sabit sermaye yatırımları oldukça düşük düzeyde olmaktadır. 1985 yılında ortalama bir küçük işletme için yıllık sabit sermaye artışı 5.619 bin TL., iken orta ölçekliler için 111.401 bin TL., büyükler için ise 912.459 bin TL. olmuştur. Çalışan başına yıllık sabit sermaye artışında bu sayılar sırasıyla 268 bin TL., 1.190 bin TL. ve 1.623 bin TL. olmuştur. Bu durum, işletmelerin üretim içindeki paylarıyla sabit sermaye artışı içindeki payları karşılaştırıldığında daha çarpıcı bir biçimde görülüyor. Gene 1985'te, küçük işletmelerin üretim içindeki payı %14.4, sabit sermaye artışı

içindeki payları ise %5.6 olmuştur. Bu oranlar orta ölçekli işletmeler için %19.3 ve %22.9; büyükler içinse %50,6 ve %647,7'ydi. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırımlar bakımından geride kalmasının temelinde üretkenliğin ve kârlılığın düşük olması gibi işletmeye özgü içsel nedenlerle gerekli yatırım fonlarını yaratmaları yanında, yatırım amacıyla yararlanabilecekleri dış kaynaklara ulaşmalarındaki güçlükler de yatmaktadır.⁵⁴

3-KALKINMA PLANLARINDA KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELER

Türkiye 1963 yılından başlayarak 5 ayrı Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemlerinden geçmiş, şu anda da 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde bulunmaktadır. Planlı dönemden önce, 1924 yılında "Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası" çıkartılmış, esnaf odalarının kurulmasına başlanmıştır. 1943 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Yasası yürürlüğe girmiş, 1949 yılında Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Yasası ile birlikler ve dernekler sistemi başlamıştır. 1964 yılında yürürlüğe giren 507 Sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Yasası, esnaf ve sanatkarların tanımı ile beraber teşkilatlanmasını da belirlemiştir. Yasaya göre tanımlanan esnaf ve sanatkarların derneklere kaydolma zorunluluğu vardır. Dernekler birliklere, birlikler de federasyona bağlı olma durumuna getirilmiştir. İş kollarına göre oluşan federasyonların bu yasa ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonuna bağlanması zorunlu kılınmıştır.⁵⁵

⁵⁴ Sezgin Tüzün; Gürel Tüzün, **Türkiye Sanayisinde Küçük Üretim**, İstanbul, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, s.25-31.

⁵⁵ Küşet, **Türkiye Küçük Sanayi Araştırma Raporu**, s.35.

3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Bu plan döneminde esnaf ile ilgili konulara fazla yer verilmemiş, daha ziyade küçük sanayi ile el sanatları konusu üzerinde durularak tanımları ve ortak özelliklerine işaret edilmiştir.

Küçük sanayi ve el sanatlarının planlı bir çalışmayla gelişmesini sağlamak için finansman, kredi, teşkilatlanma, hammadde, donatım, iç ve dış pazarlarının bulunması, mevzuat ve kalite kontrol işlerinde yol gösterecek ve yardım edecek bir kuruluşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Dağınık şekilde faaliyet gösteren küçük sanayiinin, şehir planlamalarında sanayi bölgelerinde toplanması gereği belirtilerek; kurulacak kurum yardımıyla, devlet kesimi ve büyük sanayiinin, birleşmiş küçük sanayiye sipariş vermesinin sağlanacağı ifade edilmiştir.

3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci plan döneminde; küçük sanayinin piyasa şartlarında yaşayabilir olması ve büyük sanayinin yan sanayii hizmetlerini görebilecek duruma gelmesi gerektiğine işaret edilerek, üretimde kalite düşüklüğü, atıl kapasite, yan sözleşme sisteminin gelişmemiş olması ve üretimin sistemli olarak pazarlanabilmesi için gerekli teşkilatlanmanın bulunmaması başlıca sorunlar olarak ifade edilmiştir.

Üretimde kalite düşüklüğünün önlenmesi için eğitime gerekli ağırlığın verilmesi ve mesleki teşkilatlar kanalıyla kalite kontrolünün yapılması öngörülmüştür. Atıl kapasitenin giderilmesi için, yatırım sahasında kredilendirme, teknik yardım ve teknik eğitimin önemi vurgulanmıştır. Küçük sanayi mamüllerinin pazarlanabilmesi için ise gereken piyasa teşkilatlarının kurulması gereği belirtilmiştir.⁵⁶

⁵⁶ DPT, *Japonya'da Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Ekonomik, Sosyal Politika ve Tedbirlerinin Türkiye Bakımından Değerlendirilmesi*, Mart 1987, Yayın No: 2005, s.111.

3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Plan döneminde küçük işletmeler konuları, kullandıkları teknoloji, büyüklük gibi özelliklerine göre gruplandırılarak bu gruplar için farklılaştırılmış, seçici özendirme ve yönlendirme politikaları izlenmesi öngörülmüştür.

Buna göre:

1-Niteliği gereği yoğun mühendislik hizmeti veya şahsi beceri ile teknik bilgiyi gerektiren ve bu nedenle küçük sanayi çapında kalması uygun olan teşebbüslerin devamlılığı sağlanacaktır.

2-Büyüme imkanı ve yeteneği bulunan veya büyümekte olan küçük sanayi işletmelerinin kısa sürede ekonomik büyüklüğe erişecek şekilde gelişmeleri teşvik edilecektir.

3-Üretim konuları itibariyle büyük sanayii ile yan sözleşmeler yaparak çalışma olanağı bulunan küçük sanayi kuruluşlarının büyük sanayi ile işbirliği kurmaları teşvik edilecektir.

4-Hammadde veya diğer şekilde kaynak kaybına yol açan ve büyüyerek gelişmesi mümkün olmayan küçük sanayiide çalışanların başka üretim konularına geçmeleri teşvik edilecektir.

Bu politikaların uygulanması için alınması gerekli önlemler önceki planlarda belirtilenlerden farklı değildi: Kolay ve ucuz kredi sağlanması, küçük sanayiye geliştirmek için merkezi bir örgüt kurulması, kooperatifleşmenin özendirilmesi, vb.

3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü plan döneminde sanayii sitelerinin daha rasyonel kılınması ve yenilerinin planlı bir biçimde geliştirilmesi vurgulanmıştır.

sanatkar, küçük sanayici ile bunların yanında çalışanların toplam istihdam içerisindeki payını artırıcı yönden tedbirler alınacaktır.

4-Esnaf, sanatkar ve küçük sanayi kesiminin ülkemizde mülkiyetin yaygınlaştırılması konusundaki önemli rolü de dikkate alınarak üretim gücünün artırılmasına ve üretimin yurt içinde ve yurt dışında pazarlanmasına yardımcı olarak mali ve teknik destek sağlamasıyla ilgili tedbirlere öncelik verilecektir. İç ve dış pazarlama organizasyonu içerisinde, özellikle organize olmamış küçük işletmelerin piyasa ile irtibat kurmaları amacıyla teknik danışmanlık hizmetleri sağlanacak ve ihracat için özel teşvik sistemi geliştirilecektir.

5-Küçük sanayi geliştirme çalışmaları çerçevesinde ele alınacak iş kolları belirlenecektir.

6-Bütün esnaf ve sanatkarların, ülke düzeyinde başlatılmış olan “esnaf ve sanatkarlar sicili” kapsamına dahil edilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

7-Küçük sanayinin, orta ve büyük sanayinin yan hizmetlerini görmede daha etkili bir hale gelmesi için gerekli teşvik programları uygulamaya konacaktır.

8-Küçük sanayide kalite kontrolünün yapılması amacıyla gerekli organizasyon sağlanacaktır.

9-Aile tasarruflarının yatırıma dönüşmesinde önemli rolü olan küçük sanayi sitelerinin, küçük sanayi potansiyelinin geliştirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılması amacıyla, bu sitelerin yaygın bir şekilde yapılmasına ağırlık verilecektir.

10-Küçük sanayi sitelerinde yaygın teknik eğitim ile işbaşı eğitim sistemi oluşturularak birlikte yürütülecektir.

11-Ferdi mülkiyet sistemi içinde önemli bir yere sahip olan küçük işletmelerin birlikler halinde teşkilatlanarak üretim güçlerini artırmaları sağlanacaktır.

12-Küçük işletmelerde ihtiyaç duyulan yetişmiş insan gücünün eğitilmesine ve teknik yaygın hizmetlerinin yapılmasına önem verilecektir.

13-Bu sektörü ilgilendiren kamu politikaların çizilmesinde gerek duyulan istatistiklerin zamanında ve sağlıklı olarak sağlanması için başlatılan çalışmalar sürdürülecek ve DİE tarafından her yıl işyerleri sayımı yapılacaktır.

14-Esnaf ve sanatkar ve küçük sanayicilere devlet desteği ile sağlanan ucuz tesis ve işletme kredisi imkanları artırılacaktır.

Görüldüğü gibi, Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda esnaf, sanatkar ve küçük sanayi teşvik için aşağıda belirtilen ilke getirilmiştir.

Az gelişmiş bölgelerde yer alacak imalat sanayi birimlerine işletme kredisi sağlanacak, bu kredilere vergi, resim ve harç istisnası uygulaması getirilerek, ucuz maliyetli kredilendirmeye tabi tutulacaktır.

Ayrıca büyük ve küçük sanayi bütünleşmesini sağlamak amacıyla aşağıdaki politikalar belirlenmiştir:

Organize Sanayi Bölgesinde bulunan yerlerde tamamlayıcı faaliyetlerin yer aldığı küçük sanayi sitelerinde kurulması teşvik edilecektir.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere başta olmak üzere, gelişmekte olan bölgelerde yer alan şehirlerde yan sanayi fazla olan imalat sanayilerinin kurulması desteklenecektir.

3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Altıncı plan döneminde küçük ve orta ölçekli sanayiye geniş yer verilmesi, bu kesimin güçlendirilmesi hedef olarak alınmıştır. Bu amaçla devletin belirgin ve kapsamlı bir küçük ve orta sanayi politikası oluşturması, bu politika ışığında somut önerilerin oluşturulması

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN İSTİHDAMDAKİ PAYI

1.KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN İSTİHDAM İÇİNDEKİ YERİ

İstihdam yaratmak gücü, gerek ülkemizde gerekse bize göre refah düzeyi daha yüksek olan ülkelerde, küçük ve orta ölçekli işletmelerin başta gelen üstünlüklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu üstünlüğü günümüzde özellikle önem kazanmaktadır. Çünkü, günümüzdeki hızlı sosyo-ekonomik değişikliklerin ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak işten çıkarmalar artmakta, emek faktörü yüksek teknolojinin sunduğu makinalar ve robotlarla ikame edilmektedir. Bu ikame süreci fizik emeğin yerini makinaların aldığı klasik şeklinden hızla uzaklaşmakta, kimi fikri emek unsurlarının da makinalaştırılmaya başlandığı bir döneme girmiş bulunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda da bu sürecin hızlanarak devam edeceği konusunda geniş bir görüş birliği vardır.

Bu gelişme iki açıdan büyük önem taşımaktadır. İstihdam konusunun ekonomik yönü yanında, daha büyük bir önem taşıyan, bir de sosyal yönü bulunmaktadır. Çünkü istihdam edilemeyen insanlar işsizdirler, kendilerinin ve aile bireylerinin geçimi için gerekli gelire sahip değildirler. İşsizlik oranı yüksek olan toplumlar açık veya potansiyel bir

huzursuzluk içersindedirler.

Söz konusu gelişmenin dikkate alınması gereken ikinci önemli yönü ise yukarıda belirttiğimiz değişmelerin bu sonucu olarak, iş arayan insanlarda aranılan nitelikleri günümüzde hızla değişmeye uğramaktadır. Artık insanın fiziki gücünün ekonomik değeri kimi işkollarında tamamen sıfırlanmış bulunmakta ya da hızla aşağıya doğru inmektedir. Hatta bu açıdan günümüzde emek-yoğun ve sermaye-yoğun teknolojiler rekabet gücüne sahip olabilmek için belirli bir sermaye yoğunluğu vazgeçilmez koşul durumuna gelmiştir. Bu sermaye yoğunluğundan vazgeçerek emek-yoğun teknolojilere doğru kayışın bedeli, ya dünya pazarlarında rekabet etmekten vazgeçerek dış rekabete karşı korunmuş iç pazara yönelmekle veya işletmelerin rekabet gücünün devlet desteğiyle suni olarak yükseltilmesiyle karşılanabilir. Ancak, her iki yolda emin olduğumuz globalizasyona ters düşmektedir. Dolayısıyla istihdam sorununun çözümünde çekici gibi görünen bu yola kesinlikle girilmemesi, bu konuda taviz verilmemesi gerekmektedir. Salt istihdamı teşvik amacıyla yukarıdaki biçimde emek-yoğun teknolojiye verilecek her kuruluş, bizi globalizasyona uyum sağlamanın alternatifi olmadığına göre, istihdam politikalarında bu gerçek kesinlikle dikkate alınmalıdır. Bu gerçek çerçevesinde işsizlik sorununun çözümü için insanlarımızın içinde bulunduğumuz değişim sürecinin gerektirdiği niteliklerle donatılması, çocuk ve gençlerin bu yönde eğitilmesi gerekmektedir.

Bu değişim süreci içinde saptanan kesin bir gerçek, insanın fiziki emeğinin ekonomik değeri hızla düşerken, fikri emeğinin daha hızlı bir biçimde değer kazandığı konusu olmaktadır. Fikri emek için sanat ve bilim yanında insanın girişimcilik ve yöneticilik nitelikleri de önemli bir yer tutmaktadır. Burada özellikle girişimcilik çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü girişimcilik, son yıllardaki hızlı teknolojik gelişmelerin de ortaya koyduğu gibi, makinalarla ikamesi kesin olarak

mümkün olmayan, sadece insana özgü bir üretkenlik niteliğidir. Önümüzdeki yıllarda ülkemizde de insanın girişimcilik niteliğinin çok büyük bir önem kazanacağı, ekonomik değerinin hızla yükseleceğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, insanlarımızı girişimciliğe özendirmek, gençleri girişimcilik niteliklerini geliştirecek biçimde eğitmek ve nihayet en önemlisi, girişimcilik niteliklerine sahip olan insanlarımızı sahaya çıkarmanın yollarını bulmak, girişimciliğe soyunabilmeleri için onlara gereksinim duydukları sermayeyi sağlamamız gerekmektedir. Sanayi toplumunun işçi-işveren biçimindeki ikili yapının yirmibirinci yüzyılda bilginler, sanatçılar ve girişimciler ile yöneticilerden oluşan, insana çok daha yakışan bir toplum düzeninin olacağı anlaşılabilir. ⁶¹

Mümkün olduğu kadar çok sayıda kişiye küçük bir işletme kurma olanağı sağlamaya ve bunlardan başarılı olanlara, pazarda kendilerini kanıtlayanlara büyüme yolunu açmaya çalışılmalıdır. Çünkü büyüme, girişimcilikte başta gelen başarı ölçütüdür. Burada önemli olan konu, büyüme olanağının yalnızca pazarda başarılarını kanıtlamış olanlara verilmesi, başka yollardan büyüme yollarının kapılarının sıkıca kapatılmasıdır. Öte yandan, yeni girişimcilerin sabaha çıkabilmeleri için girişimcilik niteliklerine sahip kişilere işletme kurabilme olanaklarının olabildiğince sağlanması, pazarlara bir girişimci olarak giriş kapısının ise olabildiğince açılması gerekmektedir.

İstihdam konusu bu açıdan değerlendirildiğinde, küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki, küçük ve orta ölçekli işletmelerin daha az sermaye ile daha çok sayıda insana iş olanağı sağladığı biçimindeki klasik görüşün ötesinde, çok daha önemli bir gerçeği gözler önüne sermektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler daha çok sayıda insana işgören veya ücretli personel olarak istihdam olanağı sağlamanın ötesinde, aynı zamanda daha çok sayıdaki girişimcilik niteliğine sahip insanlara fiili

⁶¹ TOBB, s.23-24.

Tablo: 5
Türkiye’de İmalat Sanayindeki İşletmelerin Ölçek Büyüklüklerine Göre
İstihdamın Dağılımı

Yıllar	Çok Küçük İşletmeler (1-9 personel)	%	Küçük İşletmeler (10-49 personel)	%	Orta Ölçekli İşletmeler (50-99 personel)	%	Büyük İşletmeler (100+Personel)	%
1970	327022	39.0	71662	9.0	41971	5.0	396804	47.0
1980	493666	38.0	135737	11.0	63852	5.0	596984	46.0
1985	526436	36.0	169610	12.0	78531	5.0	688567	47.0

Tablodan da görüldüğü gibi, 1-9 personel istihdam edilen çok küçük işletmelerde istihdam edilen personel sayısında mutlak bir artış olmakla birlikte, bu grubun toplam istihdam içerisindeki payı 1970 yılındaki %39 oranından 1980 yılında %38 ve 1985 yılında %36’a inmiştir. Bu gruptaki işletmelerin daha çok emek-yoğun teknolojiler kullandıkları göz önünde tutulursa, istihdam oranındaki bu azalma olumsuz bir gelişme olarak yorumlanabilir. Ancak, bir sonraki 10-49 personel çalıştıran küçük işletmeler grubunda hem istihdam edilen personel sayısının ve hem de istihdam payının artıyor olması, bu olumsuz gelişmenin yükünü hafifletmektedir. Bu gruba giren işletmelerin çok küçük işletmeler grubundan (1-9 personel) küçük işletmeler grubuna (10-49 personel) geçmekle başarılarını kanıtlamış işletmeler olarak değerlendirilmesi durumunda, bu iyimserliğin derecesi daha da artmaktadır. Yine tabloda görüldüğü gibi 50-99 personel çalıştıran işletmelerdeki istihdam mutlak değer olarak artarken, bu grubun toplam istihdam içerisindeki payı 1970,

sanayiinde çalışanların en yoğun bulunduğu sektör dokuma ve giyimdir. Bu grupta toplam çalışanların yüzde 29,3'ü dokuma ve giyim sektöründe çalışmaktadır. Bunu metal eşya sektörü izlemektedir. Çalışanların yüzde 23,5'i metal işleri ile ilgili işlerde bulunmaktadır. Ağaç ve mobilya yapım ve onarım işlerinde çalışanlar küçük imalat sanayiinde önemli bir yere sahiptir. Bu oran Tablo:6'da da görüldüğü gibi 19.9'dür. Diğer işletme büyüklüğü gruplarında bu sektörün görece payı hızla düşmektedir. Küçük işletmelerde bir diğer faaliyet alanı gıda sektörüdür. Küçük sanayide toplam çalışanların yüzde 14.1'i gıda üretimindedir. Bu dört sektörde çalışanlar küçük imalatta çalışanların yüzde 86.8'ini istihdam etmektedir. Katma değer içindeki payı ise yüzde 76.3'tür.

10-49 kişinin çalıştığı işletme ölçeğinde toplam çalışanlar içinde en çok yoğunluğun bulunduğu alan metal eşya işyerinde olanlardır. Orta büyüklükteki işletmelerde toplam çalışanların yüzde 24.8'i metal sanayiinde çalışmaktadır. Yaklaşık aynı orana sahip diğer sektör dokuma ve giyimdir. Bunları gıda üretiminde çalışanlar izlemektedir. Orta ölçekli işletmelerde mobilya yapımında çalışanların oranı küçük ölçekli işletmelere göre hızla azalmış ve yüzde 4.7'ye düşmüştür. Öte yandan, mutlak sayı olarak çalışanların sayısı küçük çaplı işletmelere göre azalmakla birlikte kağıt, basım, kimya, plastik, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal ana sanayiinde çalışanların toplam orta ölçekli işletmelerde çalışanlar içindeki oranı artmaktadır.⁶⁴

⁶⁴ İsmail Bulmuş, Ertan Oktay, Mete Törüner, **Küçük Sanayi İşletmelerimizin Konumu, Önemi ve AT'a Girerken Karşılaşılabilecek Sorunlar ile Çözüm Yolları**, MPM, Ankara, 1990.

2. TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİNDE KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE İSTİHDAM DURUMU

Türkiye'de imalat sanayisinin farklı işletme büyüklüklerine göre istihdam yaratma gücü ise Tablo:7'de verilmiştir. 1970, 1980 ve 1985 yılı verileri asıl tutularak düzenlenen tablo aynı zamanda söz konusu dönemlerde gerçekleşen artış ve azalışlara ilişkin bilgileri de kapsamaktadır.

Tablo: 7
Türk İmalat Sanayisinde İstihdam Yaratma (1970-1985)
Ölçek Büyüklüğü

	1-9	10-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1000+	Toplam
1970-1980								
(1)	166644	230719	21881	24542	37280	27412	110946	452780
(2)	166644	230719	252600	277142	314422	341834	452780	
(3)	36.8	51.0	5.58	61.2	69.4	75.5	1000	
(4)	51.0	89.4	52.1	52.0	42.1	31.2	64.0	54.1
1980-1985								
(1)	32770	33873	14679	15530	41431	22159	12463	172905
(2)	32770	66643	81322	96852	138283	160442	172905	
(3)	19.3	38.5	47.0	56.0	80.0	92.8	100.0	
(4)	6.6	25.0	23.0	21.7	32.9	19.2	4.4	13.4
1970-1985								
(1)	199414	97948	36560	40072	40072	78711	49571	123409
	62568							
(2)	199414	297362	333922	373994	452705	502276	625685	
(3)	31.9	47.5	53.5	59.8	72.4	80.5	100	
(4)	61.0	136.7	87.1	85.0	88.9	56.5	71.2	74.7

- (1) İşyeri Sayısındaki Net Değişme
(2) Toplam Artış/Azalış
(3) Toplam %
(4) Büyüme %

Tablo: 7'de de görüleceği gibi onbeş yılı kapsayan 1970-1985 döneminde en yüksek istihdam yaratma 10-49 kişi istihdam edilen küçük ölçekli sanayii işletmelerinde %136.7 oranında gerçekleşmiştir. Tüm ölçeklerde istihdam azalması olmamasına karşın, 1-9 ve 1000+ kişi istihdam eden ölçekler diğer ölçeklere göre daha düşük istihdam yaratma düzeylerinde bulunmaktadırlar. Artan istihdamın %53.4'ünün küçük ve orta ölçekli işletmelerde gerçekleşmesi, istihdam yaratmada küçük ve orta ölçekli işletmelere kayışın bir göstergesidir. Küçük ölçekli işletmeleri, 200-499 ve 50-99 kişi istihdam eden ölçekli işletmeler izlemektedir. %56.5 ile en düşük büyüme ise 500-999 kişi istihdam eden sanayi işletmelerinde gerçekleşmiştir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerde yaratılan istihdam ise toplam imalat sanayii istihdamının %53.4'üdür.

1970-1980 döneminde yine en yüksek istihdam yaratmanın %89.4 ile küçük ölçekli işletmelerde olduğu görülmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletme niteliğindeki sanayi işletmelerinde yaratılan istihdam toplam istihdamın %55.8'dir. Tablo:7'de de görüldüğü gibi, 1980 öncesi küçük ve orta ölçekli işletme niteliğindeki sanayi işletmelerinin istihdamı yaratma potansiyeli oldukça güçlüdür. Aynı zamanda, toplam olarak değerlendirildiğinde bu dönemde istihdamdaki büyüme %54.1 olarak gerçekleşmiştir.

1980-1985 döneminde ise en hızlı büyüme 200-499 kişi istihdam eden sanayi işletmelerinde gerçekleşmiştir. Bu ölçeği %250 ile küçük ve %230 ile orta ölçekli sanayi işletmeleri izlemektedir.⁶⁵

⁶⁵ TOBB, s.29.

3. TÜRKİYE'DE MEVCUT İŞLETME SAYILARINA GÖRE İSTİHDAM DURUMU

1985 yılında sanayi ve işyerleri sayımı sonuçlarına göre toplam ticaret, perakende ticaret, ticaret (toplam ticaret + perakende ticaret) lokanta ve oteller, mali kurumlar, hizmet sektörü biçimindeki sektörel ayırıma göre küçük ve orta ölçekli işletmelerin işletme büyüklüğüne göre sayısal dağılımı Tablo:8'de verilmiştir.⁶⁶

Tablodan görüldüğü gibi küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğunluk kazandığı işletme büyüklüğü 1-9 kişi istihdam eden işletmeler olmaktadır. Bu işletme büyüklüğünde bulunan işletmeler toplam işletmelerin %98,05'ini oluşturmaktadır. Bu grupta bulunan işletmeler içinde de en çok işletme sayısını perakende işletme sektörü oluşturmaktadır. %99,14'lük oranla, daha sonra %98,50'lik bir oranla ticaret sektörü gelmektedir. Daha sonra ise sırasıyla lokanta ve oteller, mali kurumlar, hizmet ve toptan ticaret sektörü izlemektedir.

İmalat sanayiinde işyerine göre istihdamın dağılımını Tablo:9'dan izleyebiliriz. Tablodan da görüldüğü gibi imalat sanayiindeki toplam 194.219 işletmeden 1 kişi çalıştıranlar toplam işletmelerin %30'unu teşkil etmektedir. Toplam işletmelerin, imalat sanayiinde üçte birine yakın bir kısmı 1 kişinin çalıştığı işletmeler olmaktadır. İki kişinin çalıştığı işletmeler ise toplam işletmelerin %27.55'i olurken; 3-4 kişinin çalıştığı işletmelerin oranı %25.12'dir. 1-4 işletme büyüklüğü ele alındığında toplam işletmelerin %82.67'lik bölümünün bu büyüklükteki işyerlerinde çalıştığı görülmektedir. Çalışan sayısına göre işletme büyüklüğü 9'a kadar çıktığında toplam işletmelerin %94.52'sinin bulunduğu görülmektedir. Bu da, imalat sanayiindeki işletme ölçeğinin ne kadar küçük olduğunu göstermektedir.

⁶⁶ TOBB, s.29.

Tablo: 8
İşyeri Sayısına Göre İşletme Büyüklüklerinin Sektörel Dağılımı

Büyükük	Toptan Ticaret	%	Perakende Ticaret	%	Ticaret (Toplam)	%	Lokanta Oteller	%	Mali Kurumlar	%	Hizmet	%	Toplam	Toplam %
1-9	46358	93.80	365952	99.14	412310	98.50	83191	98.17	31008	97.56	135167	96.72	661676	
10-19	2022	4.09	2348	0.63	4370	1.04	1019	1.20	536	1.69	2065	1.48	7990	1.18
20-49	975	1.97	721	0.20	1696	0.41	404	0.48	186	0.59	2411	1.73	4697	0.70
50-99	72	0.14	44	0.01	116	0.03	69	0.08	41	0.13	62	0.04	288	0.04
100+	1	0.000	68	0.02	69	0.02	56	0.07	10	0.03	50	0.03	185	0.03
	49428	7.32	369133	54.70	418561	62.02	84739	12.56	31781	4.71	139755	20.71	674836	100.00

Diğer taraftan, 9'a kadar kişi çalıştıran işletmeler toplam işletmelerin %94.52'sini meydana getirirken bu işletmelerde istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki oranı %33.51 olmaktadır. İmalat sanayiindeki toplam işletmelerin hemen hemen tamamına yakın bir bölümünü oluşturan işletmeler istihdamın ancak üçte birini, 10-49 kişinin çalıştığı büyüklükteki işletmeler toplam işletmelerin %4.14'ünü oluştururken istihdamın ise %12.04'ünü çalıştırmaktadır.

Tablo: 9
1985 Yılı İtibariyle İmalat Sanayiinde İşyerine Göre İstihdamın Dağılımı

Çalışanlar Ortalaması	İşyeri Sayısı	Çalışanların Sayısı	İşyeri İçindeki %		İstihdam İçindeki %	
			Payı	Kümülatif Payı	Payı	Kümülatif Payı
1	58.258	58.258	30.00	30.00	4.14	11.74
2	53.514	107.028	27.55	57.55	7.60	23.74
3-4	48.784	162.694	25.12	82.67	11.55	29.11
5-6	15.264	82.048	7.86	30.53	5.82	33.51
7-9	7.753	62.034	3.99	94.52	4.40	39.94
10-24	5.779	90.590	2.98	97.50	6.43	45.55
25-49	2.255	70.044	1.16	98.66	5.61	45.55
(*) 10-49	8.035	169.634	4.14	98.66	12.04	51.12
	1.128	78.531	0.58	99.24	5.57	57.31
	622	87.228	0.32	99.56	6.19	69.18
	519	167.248	0.27	99.83	11.87	78.93
	199	137.323	0.10	99.83	9.75	
	194.219	1.408.794	100.00	100.00		

(*) Daha önceki yıllara ait tablolarla karşılaştırma olanağı sağlamak için ayrıca düzenlenmiştir.
Kaynak: DİE, Genel Sanayi ve İşyerleri sayımına ilişkin yayımlanmış dökümanlarda yer alan ve yayımlanmamış verilerden hareketle hesaplanmıştır.

Geri kalan toplam işletmelerin %1.4'ü ise istihdamın %54.5'ini çalıştırmaktadır.

Bu durum bir yandan küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaygınlığını gösterirken istihdamın yarısından fazlasının az sayıdaki çok büyük ölçekli firmalarda çalıştığı görülmektedir.⁶⁷

4. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE ÜCRETLER VE MAAŞ

Küçük ölçekli sanayi işletmelerinde maaş+ücretler diğer grup işletmelere nazaran daha düşük olmaktadır. Tablo:10, 1985 yılında Türk imalat sanayi işletmelerinde faaliyet gösteren işletme gruplarında kişi başına maaş ve ücret verilerini göstermektedir. Bu tablodan da izlenebileceği gibi ortalama maaş ve ücretler işletme ölçeğine bağlı olarak artış göstermektedir. Küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinde maaş ve ücretler ortalama değerinin altında bulunurken, 100 kişiden çok istihdama sahip işletmelerde maaş ve ücretlerin, ölçek büyüklüğüne göre, ortalamanın oldukça üzerinde bulunduğu görülmektedir.

⁶⁷ Bulmuş ve diğerleri, s.58.

Tablo: 10
İmalat Sanayinde Çalışmalarda Bulunan İşletmelerde Ortalama Maaş
ve Ücretler, 1985

İşletme Büyüklüğü	(2)	(2)	(3)	(4) (3) : (1)
1-9	467476	3566030	4033506	8.62
10-49	662990	10931354	11594344	17.49
50-99	979039	14413343	15392382	15.72
100-199	1189124	17128760	18317785	15.41
200-499	1475403	18854135	20330425	13.77
500-999	1503273	20662180	22167645	14.72
1000-+	1553099	20661624	22214723	14.3
Genel imalat	1114890	12508835	13623725	12.22

(1) Kişi Başına Maaş ve Ücretler

(2) Çıktıdan Kalan Kısım ((1)-(3))

(3) Kişi Başına Çıktı

(4) Ücret ve maaşların TL. karşılığı çıktısı (maaş ve ücretlere göre üretim oranı)

Verimlilik kişi başına çıktı değeri üzerinden değilde, maaş ve ücretlerin TL. karşılığı çıktısı cinsinden ölçüldüğünde, Türkiye genel ortalamasının altında, sadece çok küçük ölçekli işletme olarak tanımlanan 1-9 kişi istihdam eden işletmeler kalmakta, diğer gruplarda

yer alan sanayi işletmelerinin ise ortalamasının oldukça üzerinden seyrettiği görülmektedir. Zaten Tablo:11'den de görülebileceği gibi kişi başına maaş ve ücretler ile kişi başına çıktı arasındaki fark işletme ölçeği büyüdükçe artmaktadır.

Tablo: 11
İmalat Sanayinde Çalışmalarda Bulunan İşletmelerde Maaş ve Ücretler
1985

İşletme Büyüklüğü	(2)	(2)	(3)	(4) (3) : (1)
1-9	467476	113297	1599873	3.42
10-49	662990	2118000	2780990	4.21
50-99	9799039	3043044	4022084	4.11
100-199	1189024	3998779	51878804	4.36
200-499	1475403	5642588	7118879	4.82
500-999	1503273	5857884	7361156	4.9
1000-+	1553099	5910626	7463725	4.81
Genel imalat	1114890	3336737	44441643	3.98

(1) Kişi başına maaş ve ücretler

(2) Net çıktıdan kalan kısım ((1) - (3))

(3) Kişi başına net çıktı

(4) Ücret ve maaşların TL. karşılığı net çıktısı (maaş ve ücretlere göre net üretim değeri)

Her iki tablodan da anlaşılacağı üzere işletme gruplarında kişi başına maaş ve ücret, çıktı ve katma değer arasındaki fark işletme ölçeği büyüdükçe artmakla birlikte gruplar arasındaki artışlar büyüklere doğru gittikçe daha yavaş olmaktadır. Büyüklük gruplarına göre, verimlilik ile ortalama maaş+ücretler karşılaştırıldığında gerek katma değer, gerek çıktı cinsinden yapılan değerlendirmelerde, ortalama verimlilik değerlerinin maaş ve ücretlerin oldukça üzerinde seyrettiği görülmektedir. Tablo: 10 ve Tablo:11'in gösterdiği gibi, kişi başına katma değer, maaş ve ücretlerin yaklaşık 4-5 katıdır. 1-9 kişi istihdam eden sanayi işletmelerinde maaş ve ücretlerin düşük olmasına karşın, belli bir ücret avantajına sahip olduklarının söylenmesi olasıdır. Çünkü, yaratmış oldukları katma değer, maaş + ücretlerin ancak 3.42 katı olmaktadır. Bu yaklaşıma göre en avantajsız durumda olan grup 500-999 kişi istihdam eden sanayi işletmelerinde çalışan grup olmaktadır. Ancak, konuyu sadece maaş + ücretler açısından incelediğimizde, büyük ölçekli (1000 - + kişi istihdam eden) sanayi işletmelerinde kullanılan teknolojiye bağlı olarak nitelikli işgücü istihdamı, sendikalaşma gibi nedenlerden dolayı maaş ve ücret avantajı olmakla birlikte, yaratmış oldukları katma değer içinden aldıkları pay dikkate alındığında, ücret avantajının söz konusu olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken konu, işgücü verimliliğini büyük ölçüde etkileyen unsurun üretim araçları ve bunların işgücü tarafından kullanım biçimi olduğudur. Büyüklerin küçüklere oranla daha çok sermaye yoğun teknikleri kullanıyor olmaları verimlilik açısından büyüklerde avantaj sağlamaktadır.⁶⁸

⁶⁸ TOBB, s.33-34.

Tablo: 12

1-9 İşletme Büyüklüğünde İmalat Sanayii Alt Dalları, Ticaret ve Hizmetler Sektöründe Ücret Karşılığı Çalışanlar ve Toplam Çalışanlar, 1985

Sektörler	Ücretle Çalışanlar	Toplam Çalışanlar	Ücretlilik Oranı (%)
Gıda, içki, tütün	38.510	72.748	52.9
Dokuma, giyim	69.367	150.796	46.0
Orman ürünleri ve mobilya san.	45.624	102.395	44.6
Kağıt ve basım san.	8.881	15.001	59.2
Kimya, petrol, kauçuk plastik	15.535	25.820	60.2
Taş ve toprağa dayalı sanayi	10.419	18.547	56.2
Metal sanayi	5.432	8.533	63.7
Metal, boya, makine teçhizat, ulaşım mak.	58.789	120.829	48.7
İmalat (Toplam)	252.557	514.669	49.1
Toptan ticaret	55.990	122.604	45.7
Perakende ticaret	114.012	675.125	16.9
Otel-lokanta	93.992	226.120	41.6
Ticaret (Toplam)	263.994	1.024.449	25.8
Mali kuruluşlar, sigortalar	30.799	67.298	45.8
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hiz.	114.760	289.189	39.7
Hizmetler toplamı	145.559	356.487	40.8
Genel Toplam	662.110	1.895.605	34.9

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, küçük sanayiinin yaygın bulunduğu alanlarda ücretli çalıştırmada daha geniş bir şekilde iş sahibi ve ortaklarının çalışmasıyla ücretsiz aile işçiliği şeklindeki çalışma görülmektedir.

Türkiye ortalaması olarak küçük sanayiide çalışanların öncede belirtildiği gibi yüzde 49'u çalışırken yüzde 37'si iş sahibi ve ortak yüzde 14'ü de ücretsiz aile fertleri olarak çalışmaktadırlar.⁶⁹

4.2. Çeşitli Sektörlerde İşletme Büyüklüğüne Göre Ücretler

Tablo: 13

**Küçük, Orta, Büyük İşletmelerde İmalat, Ticaret ve Hizmetler
Sektörlerinde Ortalama Ücretler, 1985**

(Bin TL.)

Sektörler	1-9 Ortalama Ücret (Yıl)	10-49 Ortalama Ücret (Yıl)	50 + Ortalama Ücret (Yıl)
İmalat sanayi	467.4	622.8	1429.5
Toptan ticaret	588.7	978.6	1503.1
Perakende ticaret	501.5	752.9	744.0
Toptan ve perakende ticaret ortalaması	530.2	870.4	987.0
Otel-Lokanta	450.1	508.9	1095.2
Mali kurumlar ve sigortalar	508.5	813.2	1551.3
Sosyal ve kişisel hizmetler	382.6	491.4	864.4

⁶⁹ Bulmuş ve diğerleri, s.60.

Tablo:13'den de görüleceği üzere 1985 yılında 1-9 kişinin çalıştığı küçük işletme büyüklüğünde en düşük ücretler yıllık 382.6 bin TL. ile sosyal ve kişisel hizmetler sektöründe olmaktadır. Bunu 450.1 bin TL. ile otel, lokanta gibi işlerde çalışanların ücretleri izlemektedir. Küçük imalat sanayiinde yıllık ücret 467.4 bin TL'dir. Küçük işletme büyüklüğünde en yüksek ücretler toptan ticaret işlerinde olmaktadır. En düşük ücretin olduğu sosyal ve kişisel hizmet işlerine göre ücretler toptan ticarete yüzde 53.8 daha yüksek bulunmaktadır. Toptan ticarete yıllık ücret 588.7 bin TL. iken perakende ticarete 501.5 bin TL. olmuştur.

10-49 kişinin çalıştığı orta büyüklükteki işletmelere geçildiğinde en düşük ücretler sosyal ve kişisel hizmetlerin yapıldığı işlerde görülmektedir ki bu ücret yıllık 491.4 TL.'dir. En yüksek ücretler bu büyüklükte de toptan ticaret faaliyetlerindedir. Bu işlerde ücretler küçük işletmelerinkine göre yüzde 66.2 artışla yıllık 978.6 bin TL.'dir. Küçükten orta büyüklüğe geçildiğinde en yüksek ücret artışı ticaretle ilgili işlerde izlenmektedir. Bu alanda ücretler orta işletme büyüklüğünde yüzde 64.2 artarak yıllık 870.4 bin TL. olmuştur. İmalat sanayiinde orta büyüklükte ücretler yüzde 33.2 artışla yıllık 622.8 bin TL. ve otel-lokantada yüzde 13.1 artışla 813.2 bin TL.'dir.

50 kişiden fazla işçinin çalıştığı büyük işletmelerde en düşük ücret yıllık 744.0 bin TL. ile perakende ticarete görülmektedir. Bu işlerde ücret düzeyi aynı işlerde orta büyüklükteki işlere göre yüzde 1.2 gerilemiştir. En yüksek ücret düzeyi ise orta büyüklükteki işlere göre yüzde 90.8 artarak mali kurumlar ve sigorta işlerinde ortaya çıkmıştır (1551.3 bin TL.). Perakende ticarete yıllık ortalama ücret orta ölçekli işletmelere göre yüzde 53.6 artarak 1503.1 TL. olmaktadır. Orta büyüklükteki işletmelere göre büyük işletmelerde en hızlı artışın olduğu sektör imalat sanayiidir. Burada ücretler yüzde 119.5 artarak 1429.5 bin TL. olmaktadır. Büyük işletmelerde otel ve lokanta işlerinde ücretler orta

çaplı işletmelere göre yüzde 115.2 artışla yıllık 1095.2 bin TL.'dir. Sosyal ve kişisel hizmetlerle ilgili işlerde ücretler yüzde 75.9 artışla yıllık 864.4 bin TL.'si olmuştur.⁷⁰

4.3. İmalat Sanayiinde İşletme Büyüklüğüne Göre Ücretler

Tablo: 14
İmalat Sanayii Alt Sektörlerinde Küçük, Orta, Büyük İşletmelerde
Ortalama Ücretler, 1985

(Bin TL.)

Sektörler	1-9 Ortalama Ücret (Yıl)	10-49 Ortalama Ücret (Yıl)	50 + Ortalama Ücret (Yıl)
Gıda, içki, tütün	483.1	702.0	1207.3
Dokuma, giyim	469.0	530.2	1088.9
Ağaç, mobilya	420.3	468.7	992.0
Kağıt, basım	493.8	719.7	1608.0
Kimya, petrol, kauçuk, plastik	562.9	805.6	1843.4
Taş ve toprağa dayalı sanayi	493.7	497.5	1623.2
Metal ana sanayii	590.7	736.2	1793.8
Metal eşya, makina teçhizat imalatı	446.5	757.2	1642.1
TOPLAM	467.8	622.8	1429.5

NOT: Ortalama ücretler ücret fonunun ücretli çalışanlara bölünmesi suretiyle bulunmuştur.

⁷⁰ Bulmuş ve diğerleri, s.62.

Tablo: 14'den de görüldüğü gibi küçük imalat sanayiinde yıllık ücret 467.8 bin TL.'dir. En düşük ücret 420.3 bin TL. ile ağaç ve mobilya işlerinde bulunmaktadır. Bunu 446.5 bin TL. ile metal eşya işleri izlemektedir. Bu iki sektörde ücretler küçük sanayii ortalama ücretinin altında bulunmaktadır. Dokuma ve giyim sektöründe ortalama yıllık ücretler 469.0 bin TL. ile ortalama küçük sanayi ücretinin biraz üzerinde olmaktadır. En yüksek ücret yıllık 590.7 bin TL. ile metal ana sanayiinde bulunmaktadır. Küçük imalat sanayiinde taş ve toprağa dayalı sanayii ile kağıt ve basımda yıllık ücret 493 bin TL. ile aynı düzeydedir. Kimya, kauçuk, plastik işlerinde ise yıllık ücretler 562.9 bin TL.'dir.

Ortalama 20 kişinin çalıştığı 10-49 orta büyüklükteki işletmelere geçildiğinde orta imalat sanayii ortalama ücreti yüzde 33.1 artışla yıllık 622.8 bin TL. olmaktadır. Bu büyüklükteki yıllık 468.7 bin TL. ile en düşük ücretler ağaç mobilya işlerinde olmaktadır. Bunu yıllık 497.5 bin TL. ücret düzeyi ile taş ve toprağa dayalı sanayii izlemektedir. Orta imalat sanayiinde dokuma ve giyim sektöründeki ücretler imalat sanayi ortalaması ücretinin altında kalmaktadır (530.2 bin TL.) Küçük imalattan orta imalata geçilirken dokuma ve giyimde ücretler yüzde 13.0, ağaç ve mobilyada yüzde 11.5 ve taş ve toprağa dayalı sanayiilerde yüzde 0.8'lik artış göstermektedir. Ortalama sanayii ücretinin üzerinde olan sektörlerdeki ücret artışları küçük imalattakine göre daha fazla bulunmaktadır. Orta çaplı imalat sanayiinde en yüksek ücret kimya, plastik, kauçuk sektöründe olmaktadır. Aynı sektörün küçük işletmelerine göre ücretler yüzde 43.1 artış göstererek yıllık 805.6 bin TL. olmuştur.

50 kişiden fazla işçinin çalıştığı büyük işletmelerde ortalama ücret orta ölçeğe göre yüzde 129.5 artarak yıllık 1429.5 bin TL.'ye çıkmıştır. Ağaç, mobilya işlerinde orta çaplı işletmelerdeki ücretlere göre büyük işyerlerinde ortalama yüzde 111.6 artış olmasına rağmen yıllık 992.0 bin

TL. ile en düşük ücretler bu alanda bulunmaktadır. Büyük imalat sanayiinde gıda, içki, tütün ve dokuma, giyim sektörlerindeki imalat sanayii ortalama yıllık ücretlerinin altında bulunmaktadır. Gıda, içki, tütün sanayiindeki yıllık ücret 1207.3 bin TL. iken dokuma ve giyimde 1088.9 bin TL. olmaktadır. En yüksek ücret kimya, petrol, kauçuk, plastik sektöründedir. Aynı sektörde orta büyüklükteki işletmelere göre ücret büyük işletmelerde yüzde 118.8 artışla yıllık 1843.4 bin TL. olmaktadır. Orta ölçeğe göre büyük sanayiide en fazla ücret artışı ise yüzde 225.2 ile taş ve toprağa dayalı sanayiide görülmektedir. Yıllık ücretler bu alanda 1623.2 bin TL.'dir. Diğer yandan metal ana sanayiinde ücretler yıllık 1793.8 bin TL. metal eşya, makina teçhizat gibi yatırım malı imalatında yıllık 1642.1 bin TL. olmuştur. Kağıt, basım işlerinde büyük işletmelerde ücretler aynı işlerdeki orta büyüklükte işyerlerine göre yüzde 113.4 artışla 1608.0 bin TL. olmuştur.⁷¹

Aynı ve benzer üretim kollarında küçük-orta-büyük işletmeler arasındaki maaş ve ücret farklılığının önemli nedenlerinden biri de, küçük ölçekli sanayii işletmelerinin nitelikli elemanlar ile üretimi gerçekleştirmemeleridir diyebiliriz. Ancak, işletme büyüklüklerine göre ücret ve maaşlar arasındaki farklılık ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte, özellikle büyük ölçekli işletmelerde çalışanların belli bir kıdem sistemine bağlı olarak çalıştırılmaları ve küçük ölçekli işletmelerde işgücü değişiminin fazla oluşu farklılığın nedeni olarak ileri sürülebilir. Aynı zamanda, küçük işletmelerde istihdam edilenlerin nitelikli eleman olmaması da diğer bir unsurdur. Sendikalaşmanın küçük ölçekli işletmelerde yaygınlaşmaması, ücret ve maaş konusunda çalışanların pazarlık gücüne sahip olmaması, maaş ve ücretlerin düşük seviyelerde kalmasında etkili olabilmektedir. Ancak, tüm bunlara karşın, işveren-işçi ilişkisinin oldukça yakın oluşu gibi kişisel ilişkilerin küçük ölçekli işletmelerde yaygın oluşu, düşük ücret ve oldukça kısıtlı sağlanan

⁷¹ Bulmuş ve diğerleri, s.63-64.

imkanların bir ölçüde telafisi olmaktadır. Gözden uzak tutulmaması gereken diğer bir konu, işletmelerin işgücü ihtiyaçlarını değişik piyasalardan temin etmekte olmalarıdır. Kalifiye ve kalifiye olmayan işgücünün pazarlık güçleri, sahip oldukları özelliklere bağlı olarak değişebilmektedir.⁷²

5. KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERDE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ

İşgücü verimliliği, çalışan başına düşen katma değer oranı (işgücü verimliliği= katmadeğer/işçi sayısı) olarak kıyaslamaya temel tutulduğunda, Türk İmalat Sanayiinde çalışma verimliliğinin işletme büyüklüğüne paralel olarak arttığı görülmektedir.

Aynı biçimde, işgücü verimliliği çalışan başına düşen çıktı değeri (işgücü verimliliği= çıktı değeri/işçi sayısı) olarak ifade edildiğinde, işgücü verimliliği yine işletme büyüklüğü arttıkça yükselmektedir. Ancak, ikinci orandaki çalışan başına düşen çıktı değeri, birinci orandaki çalışan başına düşen katma değer verilerinin altında seyretmektedir. Ancak, burada daha önemli olan sonuç, her iki orana göre belirlenen işgücü verimliliği değerlerinin de işletme büyüklüğü ile aynı yönde doğrusal bir ilişkinin olmasıdır.

Tablo:15'de işletme ölçek büyüklüklerine göre kişi başına katma değer ve verimlilik endeks değerleri yer almaktadır. Bu tablodan da izlenebileceği gibi, 1985'li yıllarda kişi başına katma değer işletme ölçeği büyüdükçe artış göstermektedir. Ancak, bu artış ilk grupta hızlı olmakta, 200-499 kişi istihdama sahip işletmelerden itibaren daha

⁷² TOBB, s.35.

yavaş olmaktadır. 1980 yılında ise 200-499 kişi istihdam eden sanayi işletmelerinden bir sonraki ölçek büyüklüğüne geçildiğinde katma değer düşmekte, daha sonra tekrar artmaktadır. 1980 yılı kişi başına katma değer verilerinden hareketle işgücü verimliliğini endekslediğimizde karşımıza çıkan sonuç,

Tablo: 15

Türk İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Kişi Başına Katma Değer ve Kişi Başına Verimlilik Endeksi (1980-1985)

İşletme Büyüklüğü	Kişi Başına Katma Değer		Kişi Başına Vergi Endeksi		
	1980	1985	1980(*)	1985 (*)	1980=100
1-9	217021	1599873	100.0	100.0	610.7
10-49	567427	2780990	2615	173.8	490.1
50-99	882962	4022084	406.9	251.4	455.5
100-199	1057002	51878804	487.1	324.3	490.1
200-499	1350713	7118879	622.4	444.9	527.1
500-999	1091288	7361157	502.9	460.1	674.5
1000- +	1122581	74637725	517.3	466.5	664.9
Türkiye	721646	4441642	332.5	277.6	615.5

(*) Bu sütunlarda yer alan hesaplamalarda:

$$\text{Kişi Başına Katma Değer Verimlilik Endeksi} = \frac{\text{Kişi Başına Katma Değer}}{\text{Kişi Başına Kat.Değ. (1-9)}} \times 100$$

Taban olarak 1,9 kişi istihdam eden işletmeler alınmıştır.

Küçük ölçekli işletmeler (10-49) için 261.5, orta boy işletmeler (50-99) için 406.9 ve büyük ölçekli işletmeler için (100- +) yaklaşık 520 elde edilmiştir. 1985 yılı için ise sırasıyla, 174, 252 ve 425 değerleri elde edilmiştir. Görüldüğü gibi büyük ölçekli sanayii işletmeleindeki işgücü verimliliği, küçük ölçekli işletmelerdeki işgücü verimliliğinin 4-5 katı olmaktadır. Elbette burada, kullanılan teknoloji ve işgücü niteliği önem kazanmaktadır.⁷³ Aynı şekilde de verimliliği kişi başına çıktı değeri üzerinden hesaplayarak endekslediğinde Tablo:16'de yer alan durum ortaya çıkmaktadır.

Tablo: 16

Türk İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Kişi Başına Çıktı ve Kişi Başına Verimlilik Endeksi (1980-1985)

İşletme Büyüklüğü	Kişi Başına Katma Değer		Kişi Başına Vergi Endeksi	
	1980	1985	1980(*)	1985 (*)
1-9	732648	4033506	100.0	100.0
10-49	2095031	11594344	285.9	287.5
50-99	2851788	15392381	389.2	381.6
100-199	2736144	18317785	373.5	454.1
200-499	3109989	20330425	424.5	504.0
500-999	2735430	22167645	373.4	549.6
1000 - +	3051399	22214723	416.5	555.8
Türkiye Genel	2013709	13623725	274.9	337.8

(*) Bu sütunlarda yer alan hesaplamalarda

$$\text{Kişi Başına Çıktı Verimlilik Endeksi} = \frac{\text{Kişi Başına Çıktı}}{\text{Kişi Başına Çıktı (1-9)}} \times 100$$

⁷³ TOBB, s.36.

Taban olarak 1-9 kişi istihdam eden işletmeler alınmıştır.

Tablo:16'da elde edilen değerlere göre, 1980 yılı için sırasıyla 286, 389, 370 değerleri ve 1985 yılı için ise 288, 382, 515 değerleri elde edilmiştir. Görüldüğü gibi her iki tür hesaplamadan elde edilen sonuçlar, az da olsa farklılık göstermektedir. Kişi başına çıktı değerlerinden hareket ederek yapılan hesaplamalarda büyük ölçekli sanayii işletmelerindeki verimlilik, 1-9 kişi istihdam eden sanayii işletmelerindeki verimliliğin 3-4 katıdır. Katma değer verilerinden hareket edildiğinde bu oran 4-5 kat olmaktadır.

Her büyüklük grubunda yer alan işletmelerin katma değer içindeki paylarının istihdam içindeki paylarına bölünmesiyle elde edilecek nispi işgücü verimlilik değerleri ise, Tablo:17'de yer almaktadır.

Tablo: 17
Nispi İşgücü Verimliliği (1985)

İşletme Büüklüğü	Katma Değer İçin Pay (1)	İstihdam İçin Pay (2)	Nispi İşgücü Verimliliği (1) : (2)	Nispi İşgücü Verimliliği En. (1-9)=100
1-9	0.13	0.36	0.36	100.00
10-49	0.07	0.12	0.63	175.0
50-99	0.05	0.06	0.91	252.8
100-199	0.07	0.06	1.17	325.0
200-499	0.18	0.11	1.60	444.4
500-999	0.16	0.09	1.66	461.1
1000+	0.34	0.20	1.68	466.7
TOPLAM	1.00	1.00	1.00	277.8

Tablo:17'den de görüleceği gibi, büyük işletmelerde nispi işgücü verimliliği küçük işletmelerdekinin hemen hemen beş katıdır. Verimlilikler arasındaki bu büyük farklılık ücretler arasındaki farklılığa neden olmaktadır.

Ölçek büyüdükçe işgücü verimliliğın artması işgücü ögesinde ölçek ekonomileri olduğu anlamına gelir. Yalnız, bütün sanayii dallarının ölçek ile işgücü verimliliği arasında pozitif bir ilişki bulunmamaktadır. Genel imalat sanayii için ölçek ekonomilerinin varlığının sektörel bazda geçerliliğinin kontrol edilmesiyle sektörel bilgiler elde edilebilir.

İşgücü verimliliği, kişi başına çıktı ve kişi başına katma değer verilerinden hareket edilerek ölçülmeye çalışıldığında işletme ölçeği ile işgücü verimliliği arasında doğrudan pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılabilir.⁷⁴

⁷⁴ TOBB, s.38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

1-SONUÇ

1973 petrol bunalımını takiben enerji fiyatlarının ve buradan da tüm sektörlerdeki maliyetlerin yükselmesi, dünyada ekonomik durgunluk ve hatta krize neden olmuş ve dolayısıyla firmalara yönelen taleplerde gerilemeler olmuştur. Maliyetlerde yükselme ve talepteki gerilemeler karşısında, özellikle ihracata daha çok yönelmiş ABD ve AT kökenli büyük firmalar zorlanmaya başlarken, piyasa koşullarına daha esnek uyabilen küçük ve orta ölçekli işletmelerin krizi daha kolay atlattıkları gibi, ekonomi içindeki sayı ve önemlerinin giderek artmakta olduğu gözlenmiştir.

Böylece özellikle 1980 yılının başından itibaren “small is beautiful” ya da “küçük güzeldir” görüşü, “ölçek ekonomileri” görüşüne alternatif olarak, daha çok kabul edilmeye başlanmıştır. Hatta Doğu Bloku ülkeleri bile, özel mülkiyet sınırlarını genişleterek, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısını artırma çabasına girmiştir.

Ülkemizde “küçük güzeldir” görüşü halen anlaşılmuş olmayıp, “ölçek ekonomileri” görüşü, hakim bir felsefe oluşturmaktadır. Türkiye imalat sanayii içinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletmelerin konumlarını ve bu işletmelere yönelik sürdürülen faaliyetleri incelediğimizde, sektör içinde önemli bir paya sahip olmalarına rağmen,

parlak bir durumda olmadıklarını görmekteyiz. Her ne kadar, 1960 sonrası planlı döneme geçiş ile birlikte yapılan “Beş Yıllık Plan”larında, bu işletmelerin gelişimlerine yönelik hedefler belirlenmiş ise de, incelediğimizde bunların büyük bir kısmının uygulamaya koyulmadığı anlaşılmaktadır.

Piyasa koşullarına ve değişen teknolojiye uyum sağlamada esnek bir özelliğe sahip olan, yeni istihdam olanakları yaratma bakımından dikkat çeken küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik faaliyetlerde bulunan kuruluşların diğer ilgili kurumlar tarafından yapılan tanımlarının farklılık göstermesi, “esnaf-sanatkar-küçük ölçekli işletme” tanımlamasının açık olarak yapılamaması ve yapılan tanımlamaların büyük bir bölümünün orta ölçekli işletme ile büyük işletmeyi aynı grupta toplaması, her şeyden önce, bu işletmelerin gelişimlerine yönelik yapılacak faaliyetlerin başlangıç noktası için önemli bir eksiklik olmaktadır.

1980-1988 döneminde uygulanan ekonomik istikrar politikaları karşısında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yalnız bırakılmış, destekler daha çok büyük firmalara ve özellikle büyük dış ticaret firmalarına verilmiştir. Bu yaklaşımın daha da devam ettiğini gözlemekteyiz. Nitekim, daha önceleri, sanayii ürünü ihraç eden ve yıllık ihracat tutarı 250 Doları ya da muadili yabancı para karşılığı Türk Lirasını aşan imalatçı kurumların, ihracattan sağladıkları gelirin Türk Lirası karşılığının %20'sini vergiden bağışık tutma olanakları bulunurken, 5 Kasım 1988'de yapılan bir değişiklikle, bu limit bir milyon Dolara yükseltilmiştir. Ancak daha sonra 1989 ve 1990 yılları için tekrar eski düzeyine indirilmiştir. Başka bir örnek olarak, firmaların finansman sıkıntısı gidermeleri için finansman bonoları çıkarmaları önerilmektedir ki, bunun için ödenmiş sermayenin en az iki milyar lira olması gerekmektedir. Bu ve benzer uygulamalar sonucu, küçük ve orta ölçekli

işletmelerin yapısı giderek önemli ölçüde bozulmuş, esneklik ve canlılıkları kaybolmuş ve işe devam etmeleri ile etmemeleri arasında, firma sahipleri kayıtsız kalmaya başlamış, başka bir anlatımla, işe devam etmenin marjinal kazancı ve doyumunu oldukça azalmıştır.

Sayınca yüksek olan ve aileleri ile birlikte sayıları 10-12 milyona çıkabilen bu kesimin reel gelirinin düşmesi, toplumdaki gelir dağılımını daha da bozmuş ve sosyal barış ve demokratik rejimin devamlılığı bakımından olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin sınırlı bir özkaynağa sahip olarak faaliyetlerini oldukça zor koşullarda sürdürmeleri, bu işletmelerin gelişimlerini engellediği gibi, geleceğe yönelik modernizasyon çalışmalarını da geciktirmektedir. Diğer taraftan sanayii sektöründe son yıllarda görülen gelişmeler içinde yan sanayii olarak önemi hiç küçümsemeyecek küçük ve orta ölçekli işletmelerin söz konusu sorunlarının devam etmesi, büyük işletmeleri de zamanla etkileyecektir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin kuruluş ölçeklerinin küçüklüğünden ileri gelen ve önemli boyutlara varan verimlilik kayıpları söz konusudur. Bu işletmelerde verimlilik düzeyinin düşük olması, makroekonomik olarak ülke kaynaklarının olabildiğince etkin kullanılmadığını ifade ettiği gibi, mikroekonomik olarak da bu işletmelerin rekabet olanaklarının yokluğunu ve bunun sonucunda da düşük bir rantabilite ile çalıştıklarını göstermektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler emek-yoğun üretim üniteleridir. Bu olgu, memleketimiz faktör donanım yapısının doğal bir sonucudur. Ayrıca işgücünün büyük ölçüde örgütlendiği, ücretlerin nisbeten daha yüksek olduğu batının gelişmiş ekonomileri karşısında küçük ve orta ölçekli işletmelerimizin emek-yoğun üretim teknikleriyle çalışmaları, dış rekabet açısından halen ve özellikle potansiyel olarak büyük bir avantajdır. Bununla beraber, bu avantaj, sermaye faktörünün üretim sürecindeki önemini gözardı etmek için bir neden olmamalıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırım malları kullanımındaki yetersizlik, bu işletmelerde çalışan işgücünün verimliliğini büyük ölçüde düşürmektedir.

Küçük imalat sanayiinde en yaygın faaliyetler metal eşya, dokuma-giyim, gıda, mobilya, kimya-plastik imalatıyla ilgili işlerdir. Küçük imalat sanayiinde yaratılan toplam katma değerın dörtte üçü bu alanlarda oluşmaktadır.

Küçük imalattan büyük işletme büyüklüğüne geçildikçe sektörlerin katma değer içindeki görelı payları da değişmektedir. Dokuma ve giyim payı azalırken, gıda maddeleri imalatının payı artmaktadır. Gıda maddelerinin toplam katma değer içindeki payı küçük imalatta yüzde 13.4 olurken, büyük ölçekli işletmeler içinde gıdanın payı yüzde 27.7'ye yükselmektedir. Küçük imalat sanayiinde yaygın bir faaliyet alanı olan mobilya yapımı büyük ölçekli işletmelerde önemini kaybetmektedir. Keza kimya ve plastik imalatı katma değerının toplam içindeki payı küçük imalatta yüzde 14 olurken, büyük imalatta görelı önemi azalmaktadır.

Gerek küçük imalatta gerek büyük ölçekli işletmelerde çalışanların üçte ikisi dokuma ve giyim, gıda ve metal eşya imalatı alanlarında istihdam edilmektedir. Dokuma, giyim ve gıda sektörlerinde ortalama işletme büyüklüğü küçükten büyük ölçekli işletmelere geçildikçe diğer faaliyet alanlarına göre çok hızlı bir artış göstermektedir. Gıda, dokuma ve giyim sektörleri büyük imalat sanayii ortalama işletme büyüklüğü olan 295 kişiyi aşmaktadır.

Ölçekteki değişimin ücretler üzerine etkisi de dokuma-giyim ve gıda sektörlerinde yüksek çıkmaktadır. Ancak bu sektörlerin görelı ücret düzeyi genellikle yatırım ve aramalı üreten sanayiilerle karşılaştığında düşük bulunmaktadır.

2-ÖNERİLER

Büyük firma saplantısından kurtularak “küçük güzeldir” görüşünü toplum olarak benimseyip, yaşama geçirmemiz gerekir. Bunun için ilk önlem olarak, küçük ve orta ölçekli işletmelere tanınmayıp, yalnızca büyük firmalara verilen teşviklerden vazgeçilmeli, eğer teşvik verilecekse her boy işletmeye verilmelidir. Teşvikler bir anlamda sübvansiyon olup, toplumun bir kesiminden alıp, diğer kesimine kaynak aktarmak demektir. Bu bakımdan yapılacak her teşvikin mutlaka makro açıdan bir fayda-maliyet analizi yapılmalıdır. Kanımızca, konuya bu açıdan bakıldığında teşvikler daha çok üreticiye ve üretici-ihracatçıya verilmelidir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilgili acilen bir ana kanun ve buna bağlı olarak, bu firmalara götürülecek çeşitli hizmetleri düzenleyecek bir çok tali kanunlar çıkarılmalıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik olarak çıkarılacak yasalardan biri de “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Korunmasını Teşvik Kanunu” olmalı ve bu kanunla, yalnızca küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından üretilecek mal ve hizmet türleri belirlenmelidir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde yetişmiş insan gücünün sağlanması, bu işletmelerin gelişmesini önemli derecede etkilemektedir. Teknolojik gelişmeye paralel olarak nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, yaygın eğitim faaliyetlerinin koordineli bir şekilde organizasyonu ile mümkündür. Çıraklık Kanunu’nun uygulamaya konulmasıyla birlikte, bu alandaki önemli bir boşluk giderilmiştir. Teknik alandaki gelişmeleri kolay bir şekilde kavrayabilecek ve uygulayabilecek, araştırma gücü yüksek personel yetiştirilmeye yönelik çalışmalara hız kazandırılmalıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin uygun makina seçimi, ürün seçimi, üretim planlaması, fizibilite etüdüleri, kalite kontrol gibi ihtiyaçlarına

cevap verebilecek teknik danışmanlık merkezlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. KÜSGET, bir ölçüde bu alanlardaki eksikliği doldurmakla beraber, faaliyetleri sınırlı kalmaktadır ve bu kuruluşun çalışma alanının genişletilmesi, proje hüviyetinden kurtarılıp faaliyetlerinin Türkiye geneline yayılması için gerekli düzenlemelerin yapılması, sadece bu alanda değil, küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilgili tüm alanlardaki önemli bir eksikliği giderecektir.

Sanayii sektöründe toplam çalışanların üçte birine yakın bir kısmının küçük sanayii işyerlerinde çalışması ve bunların kazançlarının asgari ücret düzeyi veya daha altında bulunması asgari ücret belirlenmesinin burada çalışanları çok yakından etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, ilgili kuruluşlar bu işyerlerinde asgari ücretlerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol ederek uygulanmasını sağlamalıdır.

Küçük işletmelerde çalışanlar arasında sendikalaşma gelişmemiştir. Buna karşılık büyük ölçekli işletmelerde daha yaygınlaşabilmektedir. Bazı hallerde aynı faaliyet alanı içinde bulunan işletmelerin bazıları sendikalı işçi çalıştırıp ücret ve diğer sosyal haklar toplu sözleşmelerle belirlenirken diğerleri sendikasız işçi çalıştırmaktadır. Bu ikili yapı sendikasız işçi çalıştıran işyerlerine haksız bir kazanç sağlamaktadır. Bunun önlenmesi için optimum ölçekli işletmeler teşvik edilmeli sendikalaşma özendirilerek istihdam güvencesi artırılmalıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdam yaratan bir işletme biçimi olduğu kuşkusuzdur. Bu bağlamda yeni istihdam alanları yaratan bu işletmelerin istihdam teşviklerinden yararlandırılmaları oldukça etkili bir uygulamadır. Ancak burada uluslararası paylaşım sisteminin girdiği globalizasyon eğilimlerinden Türkiye'yi uzaklaştıracak biçimde

emek-yoğun işletmelerin desteklenmesi de sakıncalıdır. Bu denge çok iyi kurularak istihdamı yaratıcı teşvikler değerlendirilmelidir.

Çevreye uyumlu küçük ve orta ölçekli işletmeler desteklenmeli, kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılmasında yöredeki girişimci potansiyelinin harekete geçirilmesine ağırlık verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Alpugan, Oktay. **Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi**, Trabzon: KTÜ Basımevi, 1988.
- Bağrıaçık, Atilla. **Dışa Açılma Sürecinde Küçük ve Orta Boy Firmalar**, İstanbul: Edebiyat Fak. Yayını, 1989.
- Başkaya, Fikret. **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, Ankara: İmge Yayınevi, 1989.
- Bulmuş, İsmail-Oktay, Ertan-Törüner, Mete. **Küçük Sanayi İşletmelerimizin Konumu, Önemi ve AT'a Girerken Karşılaşılabilecek Sorunlar ile Çözüm Yolları**, Ankara: MPM, 1990.
- Cemalcılar, Bayar, Aşkun, Öz-Alp, **İşletmecilik Bilgisi**, Eskişehir: Ana.Üni. Yayını, 1989.
- Ceylan, Ali. **Küçük İşletmelerin Finansal Yönetim ve Bursa Bölgesinde Bir Uygulama**, Bursa: B.İ.T.İ.A. Yayınları, 1982.
- DPT. **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1992.
- DPT. **Japonya'da Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Ekonomik, Sosyal Politika ve Tedbirlerin Türkiye Bakımından Değerlendirilmesi**, Ankara, Mart-1987.
- Erkan, Mehmet. **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansman Sorunu ve Dış Kaynaklı Krediler**, Anadolu Üni. Afyon İ.İ.B.F. Yıllığı, 1990.
- Frankel, Boris. (Çev.: K.Durand) **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, İstanbul: Ayrıntı Yay.,1991.

Gürbüz, Ali Osman. İşçi ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üni. Sos.Bil. Enst. 1987).

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.

Han, Ergül. **Türkiye’de Sanayileşme Süreci Stratejisi**, Eskişehir: E.İ.T.İ.A. Yılığ, 1990.

Hazar, Dünder. Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Eğitim Sorunları ve İşbaşında Eğitim, **Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri**, MPM, Ankara, 1973.

İktisadi Kalkınma Vakfı. **AET’de Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler ve Türkiye**, Mayıs 1988.

Koparal, Tenay. **Türkiye’nin Kalkınmasında Küçük Sanayinin Katkısı ve Önemi**, Ankara: Özyurt Matbaası, 1978.

Kosgeb Faaliyet Raporu, 1991.

Kosgeb, Faaliyet Raporu, 1992.

“Küçük Sanayi İşletmelerinin Performansı ve Finans Güçlüğü”, Biar, Şubat, 1988.

MPM Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri, Ankara, 1973.

Müftüoğlu, M.Tamer. **Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1989.

Türkiye’de Küçük Sanayi Araştırma Raporu, KÜSGET Kütüphanesi.

Tüzün, Sezgin-Tüzün, Gürel. **Türkiye Sanayisinde Küçük Üretim**, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Öz-Alp, Şan. **Küçük İşletmeler** Eskişehir: EİTİA Yayını, 1971.

Savaş Vural. **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yay., 1986.

TOBB, Orta ve Küçük İşletmeler Kurulu Raporu, 1993.

Toskay, Ertan. “AET Ülkelerinde Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüsleri ile İlgili Gelişmeler” içinde **MPM Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Teşebbüslerinin Geliştirilmesi Semineri**, Ankara, 1973.

Yalım, Güler. Küçük ve Orta Sanayi Teşebbüslerinin Ekonomimizdeki Yeri, Önemi ve Tanımlanması, **Küçük ve Orta Boy Sanayi Teşebbüslerinin Sorunları, Çözüm Yolları ve Geliştirilmesi Semineri**, MPM, Ankara, 1987.